

– Hakemli Makale –

HANEFÎ VE ŞAFİÎ FIKİH KİTAPLARINDA GEÇEN DELİL OLMAYA ELVERİŞSİZ RİVAYETLER* -*el-Hidâye* ve *eş-Şerhu'l-kebîr* Örneği-

Fatma Betül ALTINTAŞ

Dr. Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Hadis Anabilim Dalı

fatmazerbetul@gmail.com

ÖZ

Hadisler, fıkihta hüküm istinbâtında başvuru delilleridir. Fakîhin, herhangi bir konuda doğru hükme ulaşması için, kullandığı materyallerin de uygun olması gerekir. Fakîhlerin hüküm verirken delil olarak ihticâca elverişli olmayan rivayetler kullandıklarına dair iddia öteden beri tartışılmaktadır.

Bu çalışma, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) kaleme aldığı *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* isimli eser ile Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Kazvîni er-Râfîi (ö. 623/1226) tarafından kaleme alınan *el-Azîz fi Şerhi'l-Vecîz* yani daha yaygın şekilde kullanılan ismiyle *eş-Şerhu'l-kebîr* isimli eserlerde kullanılan delil olmaya uygun olmayan rivayetler hakkındadır. Bu çalışma, delil olmaya elverişsiz bu rivayetlerin hadis ilmi açısından değerlendirmesini ve bu rivayetlerin uygun olmadıkları halde delil olarak kullanılmalarının muhtemel sebeplerini konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Za'fî Şiddetli Rivayetler, Fıkıh, Şâfiî, Hanefî, *el-Hidâye*, *eş-Şerhu'l-kebîr*

NARRATIONS UNSUITABLE FOR DEDUCTION IN HANAFI AND SHAFI'I FIQH BOOKS (The Example Of Al-Hidâya And Al-Sharh Al-Kabîr)

Hadiths are among the evidences that are used for judgment in fiqh. In order for the faqih to reach the right judgment on any subject, the evidences must also be appropriate. It is argued that the jurists used weak narrations that are not suitable for evidence.

* Bu çalışma, 2012 yılında Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen "Hanefî ve Şâfiî Fıkıh Kitaplarındaki Za'fî Şiddetli Rivayetler (*el-Hidâye* ve *eş-Şerhu'l-Kebîr* Örneği)" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

This study seeks to determine whether *Shedidu'd-da'f* (very weak) and *mawdu* (fabricated) narrations were used as legal proofs for deduction in the two major fiqh boks: *al-Hidâyah* (a major legal text of Hanafi School written by Burhân al-Dîn 'Alî b. Abî Bakr al-Marghinânî) and *al-Sharh al-Kabîr* (one of the major legal texts of Shafi'i School written by Ebu'l-Khasim Abdulkherim el-Kazvini er-Rafii).

Keywords: *Shedidu'd-da'f* Narrations, Fiqh, Shafi'i, Hanafi, *al-Hidâyah*, *al-Sharh al-Kabîr*

GİRİŞ

Fıkıh ile hadis, birbirleriyle yakından ilişkisi olan iki disiplindir. Bununla birlikte bu iki ilim dalının ilgi ve amacının, her noktada aynı olmaması pek tabiidir. Fıkıh ilmi, ahkâma dair konuları inceler. Hadis ilmi ise fakîhin hükme ulaşırken istifade ettiği delillerden birisi olan rivayetlerle, kabul ve red açısından ilgilenir.

Fakîhin, herhangi bir konuda doğru hükme ulaşması için, kullandığı materyallerin de usûlüne uygun olması gerekir. İslam âlimleri arasında ihticâca elverişli olmayacak kadar zayıf rivayetlerin ahkâm konularında delil olarak kullanılamayacağına dair yaygın bir kanaat mevcuttur. Bununla birlikte, fıkihta bu türlü zayıf rivayetlerin delil olarak kullanıldığına dair iddialar da zaman zaman söz konusu olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı ehl-i re'y olarak nitelendirilen Hanefîler ile ehl-i hadîse yakın kabul edilen Şâfiîler açısından önemli olan iki fıkıh kitabında - *el-Hidâye ve eş-Şerhu'l-Kebîr'de*- geçen ve ihticâca uygun olmadığı halde delil olarak kullanılmış olan rivayetlerin tespiti. Bu tespit, bu rivayetlerin genel olarak mezhebin delil olarak kullandığı diğer rivayetler içindeki oranını görmeyi de sağlamıştır. Ayrıca bu çalışmada fıkıh mezheplerinin bir hükme ulaşırken söz konusu ihticâca elverişsiz rivayetlerden başka hangi delil ve karînelerden istifade ettikleri incelenmiştir. Bu inceleme neticesinde mezhebin görüşüyle ilgili olarak zayıf rivayetin, birincil bir delil olarak kullanılıp kullanılmadığını, eğer konuyla ilgili başka deliller de varsa zayıf olan rivayetin bu deliller arasında nasıl bir konuma yerleştiğini görmek mümkün olmuştur. Ayrıca delil olmaya uygun olmamasına rağmen bu tür rivayetleri fakîhler açısından değerli kılıp delil olarak kullanılmalarını sağlayan muhtemel sebepler üzerinde durulmuştur.

Bilindiği gibi fıkıh mezheplerinin hadisleri kabul şartları ve kullanım usûlleri birbirinden farklıdır. Kimi zaman hadis ilmi açısından ihticâca elverişli olmayacak kadar zayıf kabul edilen rivayetler, mezheplerin görüşlerini desteklemek noktasında delil olarak kullanılırken hadis ilmi açısından sahih kabul edilen kimi rivayetler ise doğrudan hükümle alakalı olmasına rağmen fıkıh mezhepleri tarafından delil olarak kullanılmamaktadır. Bu durum, fıkıh

mezheplerinin hadis kullanımındaki kabulleri ve bu rivayetleri kullanma metotları ile alakalıdır. Bu açıdan, delil olmaya elverişsiz rivayetlerin delil olarak kullanım sebep ya da sebeplerin tahlilinin, fıkıh ekollerinin hadis kabul ve kullanım şartlarının anlaşılmasına katkı sağlaması mümkündür.

Çalışmamızda, bu eserlerdeki delil olmaya uygun olmayan rivayetlerin tespitinde şöyle bir yöntem takip edilmiştir: Öncelikle ismi geçen eserlerde delil olmaya uygun kabul edilmeyen uydurma, asılsız ve za'fı şiddetli gibi nitelemelerle eleştirilmiş merfû¹ rivayetler tespit edilmiştir.² Daha sonra bu rivayetlerin gerçekten ihticâca elverişli olamayacak kadar zayıf olup olmadıkları³ ve gerçekten mezhep görüşünü desteklemek amacıyla kullanılıp kullanılmadıkları⁴ tetkik edilmiştir.

¹ Bu eserlerde geçen sahabe veya tâbiünün görüşleri, çalışmamızın kapsamına alınmamıştır. Çeşitli karîneler yardımıyla, Hz. Peygamber'e ait olmadığı halde ona izafe edildiğine, yani ref' edildiğine karar verdiğimiz rivayetlerden, merfû halleri za'fı şiddetli olanlar ise çalışmamız kapsamında incelenmiştir. Tek başına senedin herhangi bir yerinde bulunan kopukluk rivayetin za'fiyetini şiddetli hale getirmediği için (Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, ts, s. 118) sadece senedinde kopukluk bulunan rivayetler, çalışmamızın kapsamına alınmamıştır. Fakat râvileri arasında rivayeti kusurlu hale getirecek kadar zayıf kişiler bulunduğu halde senedinde kopukluk bulunan rivayetler ile za'fı şiddetli müsned bir tarikle birlikte, irsalden başka za'fları olan kopuk senedlerle gelen rivayetler de çalışmamız kapsamında delil olmaya elverişsiz rivayetler başlığı altında değerlendirilmiştir.

² Bunun için öncelikle hadis usûlü eserlerinden hareketle, za'fı şiddetli rivayet kavramını, bu kavramın ne tür rivayetleri kapsadığını ve za'fı şiddetli rivayetlerin tespitindeki problemler incelenmiştir. Za'fı şiddetli sayılabilecek rivayetlerin, hem elektronik kaynaklarda hem tahrîc eserlerinde tespit edilmesini sağlayacak anahtar kelime ve kavramlar, hadis usûlü ve cerh-tâdil ilmi ile ilgili eserlerden istifade ederek belirlenmiştir. Daha sonra bu anahtar kelime ve kavramlar sayesinde za'fı şiddetli olduğuna karar verdiğimiz rivayetler öncelikle elektronik kaynaklardan istifade edilerek tespit edilmiştir. Elektronik veri tabanlarının dezavantajları arasında zikredilebilecek "ال" takısının yazımı, hemze-elif ayrımının fark edilememesi gibi sebeplerden ötürü gözden kaçan herhangi bir rivayet bulunmaması için, geleneksel usûlde de aynı kitaplar tekrar taranmıştır.

³ Her ne kadar değişik fıkıh kitapları üzerine, tarihte ve günümüzde değişik tahrîc çalışmaları yapılmışsa da bu kitaplar bütün hadisleri kapsamamaktadır. Bu sebeple, "Fıkıhta ihticâca elverişsiz hadisler var mıdır?" sorusunun cevabını, bütün bu tahrîc çalışmalarını, muharriclerin görmeme ihtimali olan eserleri ve ilgili fıkıh kitaplarını taramadan vermek mümkün değildir. Kaldı ki rivayetlerin, bu tahrîc çalışmalarını yapanların ulaşamadığı varyantları da olabilir. Çalışmamızda incelediğimiz rivayetlerin hiç tedvin edilmemiş varyantları olma ihtimali mevcutsa da, elektronik kaynakların sunduğu imkânlar, herhangi bir şekilde kayda geçmiş olan varyantlara ulaşmamız için büyük bir imkân sağlamaktadır.

⁴ *el-Hidâye ve eş-Şerhü'l Kebîr* yazarları, zaman zaman diğer fıkıh mezheplerinin görüşlerini dile getirmekte ve bu görüşleri destekleyen deliller arasında za'fı şiddetli rivayetlere de yer vermektedirler. Muharricler de, farklı fıkıh mezheplerinin görüşlerini mukayese amacıyla, diğer fıkıh mezheplerinin delillerini zikretmektedirler. (Muhammed Zâhid Kevserî, *Fıkhu ehli'l-İrâk ve hadîşühüm*, Mısır 2002, s. 11.) Amacımız, Hanefi ve Şâfi mezheplerine ait görüşlere delil olarak kullanılan za'fı şiddetli veya mevzû rivayetleri incelemek olduğu için, diğer fıkıh mezheplerinin görüşlerine delil olarak zikredilen za'fı şiddetli rivayetler, çalışmamızın hâricinde tutulmuştur. Bu şekildeki bir örnek için bknz: Cemâlüddîn Abdullâh b. Yusuf Zeylâi, *Naşbü'r-râye li ehâdişil-Hidâye*, Cidde ts., Cilt 1, s. 293.

Çalışmamızda delil olmaya elverişsiz kabul edilen rivayetlerin tespiti aşamasında *el-Hidâye* ve *el-'Azîz* eserleri üzerine yazılmış tahrîc⁵ ve şerh çalışmalarından ve klasik hadis usûlü eserlerinden istifade edilmiştir.

Çalışmanın hadis ilmiyle ilgili boyutunu oluşturan tespit aşaması tamamlandıktan sonra, rivayetin ilk olarak geçtiği fıkıh kaynağı, hangi amaçla, hangi fıkıh mezhepleri tarafından kullanıldığı ve delil olarak kullanıldığı konunun fıkıh mezhepleri arasında ihtilaf oluşturup oluşturmadığı incelenmiştir. Fıkıh mezheplerinin bir hükme ulaşırken söz konusu ihticâca elverişsiz rivayetlerden başka hangi delil ve karînelerden istifade ettikleri üzerinde ayrıca durulmuştur. Tüm bu incelemeler, elektronik kaynaklar üzerinden yapılan taramalarla birlikte basılı nüshaların gözden geçirilmesi suretiyle gerçekleştirilmiştir.⁶

I. Fıkıh Kitaplarında Delil Olarak Hadis Kullanımı

Teşekkül dönemleri açısından, fıkıhla hadis arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Fıkıhın tedvininin hadislerin tedvini ile başladığı yönündeki fikirler, bu ilişkiye işaret eder niteliktedir.⁷

⁵ el-Hidâye'deki hadislerin tahrîci için istifade ettiğimiz en mühim kaynak, sonraki dönemde yazılan birçok eserin de kendisinden istifade ettiği en önemli tahrîc eserlerinden biri olan ve Cemâlüddîn Abdullâh b. Yusuf ez-Zeylâî (ö. 762/1360) tarafından yazılmış olan *Naşbü'r-râye li eĥâdiş'i'l-Hidâye* adlı eserdir. Zeylâî, *el-Hidâye*'deki hadislerin tahrîci ile yetinmemiş, problemlî rivayet ve konular hakkında, fıkıh mezhepleri arasındaki tartışmaları da aktarmıştır. Rivayetlerin geçtiği birçok esere atıflarda bulunmuş ve râvilerin durumları hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. *el-Hidâye* üzerine, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alf b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448) tarafından yazılmış olan, *ed-Dirâye fi tahrîci eĥâdiş'i'l-Hidâye* adlı tahrîc eserine de yorumların karşılaştırılması, bir müellifin ulaşamadığı kaynağa diğer müellifin ulaşmış olması ihtimali gibi sebeplerle zaman zaman başvurulmuştur. Alâuddin Ali b. Osman el-Mardinî İbnü't-Türkmânî'ye (ö. 750/1349) ait *Tahrîcü Eĥâdisi'l-Hidâye* ve Muhiddin Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî'nin (ö. 775/1373) yazdığı *el-İnâye bi Ma'rifeti eĥâdisi'l-Hidâye, el-Hidâye* üzerine yapılan diğer tahrîc çalışmalarıdır. Kanaatimizce, bu eserlerin en kapsamlısı, Zeylâî'nin çalışmasıdır. Nitekim Muhammed Zâhid Kevserî (ö. 1952), *el-Hidâye* üzerine yapılmış tahrîc çalışmalarından bahsederken, bu eserlerin en önde geleninin *Naşbü'r-râye li eĥâdiş'i'l-Hidâye* olduğunu söylemektedir. Kevserî, Zeylâî'nin kimi zaman mezhep taassubuyla hareket ettiği uyarısında bulunmaktadır. (Kevserî, *Fikhü ehli'l-'Irâk ve ĥadîşühüm*, s. 11.)

eş-Şerhu'l-kebir'de geçen rivayetlerin tahrîcinde, Ömer b. Ali el-Ensârî İbnü'l-Mülakkın (ö. 804/1402) tarafından telif edilen *Bedrü'l-münîr fi tahrîci eĥâdiş'iş-Şerhi'l-kebir* adlı eser ile İbn Hacer el-Askalânî'ye (ö. 852/1448) ait *Telĥîşü'l-ĥabîr fi tahrîci eĥâdiş'i'r-Râfi'iyi'l-kebir* adlı eserlerden faydalanılmıştır.

⁶ Bu çalışmada, çalışmanın sınırları açısından, bu tespitlerin genel analizlerine yer verilecektir. Hem metin içerisinde hem de sonuç kısmında dile getirilecek analizlerin ayrıntıları için bknz: Altıntaş, Fatma Betül, Hanefî ve Şâfiî Fıkıh Kitaplarındaki Za'fı Şiddetli Rivayetler (el-Hidaye ve eş-Şerhu'l-Kebîr Örneği) Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2012 (Yüksek Lisans Tezi).

⁷ Muhammed Yûsuf Mûsâ, *Târîhu'l-Fikhi'l-İslâmî*, Da'vetün Kaviyyetün li Tecdidihî bî'r-Rucû'ı li Masâdirihî'l-Ülâ, Kâhire, 1378-1987, s. 180-182.

Müdellet fıkıh eserleri incelendiğinde hadislerin hükümlerle ilgili delil olarak kullanıldığı görülür. Öne çıkan fıkıh eserlerine bakıldığında hadislerin delil olarak kullanım oranı ile ilgili olarak yaptığımız tespitler şu şekildedir:⁸

	Eserin Adı	Eserde Kullanılan Delil Sayısı ⁹	Kullanılan Deliller Arasında Hadislerin Yüzdelik Oranı
Hanefî	<i>Mecma' u'l- enhur</i>	6224	7.6
	<i>Reddü'l- Muhtâr</i>	11854	7.3
	<i>Bahrü'l- Muhtât</i>	3447	11.9
	<i>Bedâ'i' u'ş- şanâ'i</i>	8694	13.4
	<i>el- Mabsûţ</i>	21000	7.7
Şâfiî	<i>el- Mecmû' şerhu'l- Mühezzeb</i>	9281	22.5
	<i>Nihayetü'l Muhtac</i>	13511	8.7
	<i>Muğni'l- Muhtâc</i>	8399	12.6
	<i>Tuĥfetü'l- Muhtâc</i>	20612	8.1
	<i>Esna'l Meţâlib</i>	14930	9.1
	<i>el- Üm</i>	8652	15.4

Tabloda da görülebildiği gibi, hadisler diğer delillerle birlikte fıkıh kitaplarında yerlerini almışlardır. Tüm kitaplarda, hadis kullanım oranı ortalaması % 11.3'tür. Bununla birlikte burada dikkati çeken bir diğer husus ehl-i re'y olarak nitelendirilen Hanefî ve ehl-i hadîse yakın kabul edilen Şâfiî fıkıh kitaplarındaki hadis kullanım oranları arasında çok belirgin bir farklılık olmamasıdır.¹⁰

⁸ Bu rakamlar, Harf şirketi tarafından üretilmiş olan *Câmiu'l- Fikhi'l- İslâmî* programının listeleme ve indeksleme özellikleri kullanılarak tespit edilmiştir. Programa ulaşmak için bkz: <http://feqh.al-islam.com> (15.01.2012)

⁹ Bu deliller şunlardır: Kitap, sünnet, icmâ, sahabe icmâsı, sükûtî icmâ, sahabe sözü, fukahâ görüşü, kıyas, istihsân, istislâh, şer'u men kablenâ, örf, istishâb, seddi zerâi, amel-i ehli'l- medîne, istikrâ ve akfî deliller

¹⁰ Erken dönem İslam hukuk düşüncesinde re'y ve hadisin durumuyla ilgili ayrıntılar için bkz: Mansur Koçinkağ, *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018).

Hadis ile fikhin arasındaki bu ilişkiye rağmen, bir muhaddis ile bir fakîhin hadislere yaklaşım tarzının farklı olması gayet doğaldır. *Naşbü'r-râye* yazarı Abdullâh b. Yusuf ez-Zeylaî'nin (ö. 762/1360) de ifade ettiği gibi muhaddisler, hadislerin asıllarını bulup onları tahrîc edenleri ortaya koymak için uğraşırlar. Fakîhler ise hadislerle delil olmaları açısından ilgilenirler.¹¹ Öte yandan, hadisçiler Hz. Peygamber'in ağzından çıkan her türlü rivayetle ilgilenirken fikhîçiler daha çok "fikhî hükme medar olan rivayetler"le¹² ilgilenirler.

Fikhîçi yaklaşım tarzıyla hadis, sünnetin oluşmasını sağlayan fikhî materyallerin yalnız bir tanesidir. Oysa hadisçi için, hadis ana materyeldir.¹³ Bu sebeple, sadece kullanılan hadislerin za'fına bakarak, fukahânın zaman zaman zayıf rivayetleri delil olarak kullanması yadırganmamalıdır. Fakîhin bu zayıf rivayetle birlikte kullandığı diğer deliller de araştırılmalıdır. Yani fakîhin zayıf hadisi aslî bir delil mi tâli bir delil olarak mı kullandığı incelenmelidir. Zira fikhîçiler delil olarak kullandıkları bu hadisleri mensubu buldukları görüşlerle bağlantılı bir anlam, kod ve norm sistemi içinde anlarlar.¹⁴

Ķavâ'idü't-tahdîş min fünûni muştalahî'l-ĥadîş adlı eserinde, fikhî kitaplarında kullanılan rivayetlerle ilgili bir başlık açan Cemâlüddîn Kâsımî (ö. 1332/1914), fikhî kitaplarına zayıf ya da mevzû rivayetleri alan kişilerin bunu kötü bir niyetle değil, rivayetin vârid olduğu düşüncesiyle yaptıklarını ifade eder. Kâsımî, rivayetlerin tenkidinin yapılmasının, muhaddislerin görevi olduğunu belirtir ve sözlerini "لكل فن رجال" (Her alanın uzmanları vardır.) diyerek noktalar.¹⁵ Abdülhay Leknevî (ö. 1304/1886) de rivayetlerin sıhhatlerini incelemenin, fakîhlerin değil, muhaddislerin görevi olduğunu ifade eder.¹⁶ Abdulfettah Ebû Ğudde (ö. 1997), Leknevî'nin *el-Ecvibetü'l-fâzile* adlı eserine yazdığı tâ'likinde, fikhî eserlerinin içerisinde muteber olmayan rivayetler olduğunu söylemektedir. Abdulfettah Ebû Ğudde bu rivayetlere güvenilebilmesi için, ya müelliflerin muhaddis olmaları ya da rivayetlerin muteber bir hadis eserine referansla verilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Abdulfettah Ebû Ğudde, *el-Hidâye* ve *İĥyâu ulûmî'd-dîn* gibi eserleri örnek

¹¹ Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 1, s. 200.

¹² Mehmet Emin Özaşar, "Fikhîçi Bakış Açısının Sünneti Anlamaya Etkisi", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu Bildirileri*, Kurav Yayınları, Bursa 2005, s. 181.

¹³ Mehmet Emin Özaşar, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998, s. 101.

¹⁴ Özaşar, "Fikhîçi Bakış Açısının Sünneti Anlamaya Etkisi", s. 189.

¹⁵ Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dimaşkî Kâsımî, *Ķavâ'idü't-tahdîş min fünûni muştalahî'l-ĥadîş*, Müessesetü'r-risâle, 2004, s. 300.

¹⁶ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile li'l-es'iletî'l-aşera el-kâmile*, Halep 1964, s. 35.

göstererek, müellifleri itimat edilen fakihler olsalar da bu eserlerde geçen kimi rivayetlerin makbul olmadığını söylemektedir.¹⁷

Fıkıhçılar tarafından delil olarak kullanılan problemleri rivayetlerle ilgili değinilmesi gereken en önemli noktalardan bir tanesi şudur: Bir imama ait hükmün delili, çoğu zaman daha sonraki âlimler tarafından ortaya konulmuştur. Daha açık ifadeyle, fıkıh mezheplerine ait müdellel kitaplar, daha sonraki dönemlerde yazılmış ya da eserler sonraki dönemlerde müdellel hale getirilmiştir.¹⁸ Fıkıhta kullanılan hadislerin kaynağını tespit faaliyetleri genellikle hicri IV.-V. yüzyılda görülmektedir. Örneğin Beyhakî'nin (ö. 458/1065) Şâfiîlerin delil olarak kullandığı rivayetleri bir araya getirmesi, Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) *Müsned*'inin Ebû Nuaym el-İsbahânî (ö. 430/1038) tarafından toplanması ya da İmam Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) *Müsned*'inin oluşturulması faaliyetleri bu yüzyıllara tekâbul etmektedir.¹⁹ Bu durumda, hükmün delili olan bir rivayet hakkındaki bir eksikliğin/yanlışın/kusurun mezhebin imamına ya da ilk dönemlere atfedilmesi, bu gerçeğin göz ardı edilmesinden başka bir şey ifade etmeyecektir.

Fıkıhta hadis kullanımına dair oryantalistlerin de değişik iddiaları mevcuttur. Oryantalistlerin, özellikle fikhî hadislerin menşei hakkındaki iddialarının, İslam âlemindeki genel kabulün aksi yönde olduğu bilinen bir husustur. Oryantalistlerin konuya yaklaşım tarzları genel manada birbirine çok yakındır.²⁰ Bununla birlikte fikhî hadisler ve doğuşuyla ilgili en öne çıkan iddia, Joseph Schacht'a (ö. 1969) aittir. Schacht'ın araştırmamız açısından önem arz eden iddiaları, İslam hukukunun kaynağı ve mahiyeti ile ilgilidir. Schacht, hukukî hadislerin büyük bölümünün sahih olmadığını ve bunların hadisçiler tarafından, hicri II. yüzyılın yarısından itibaren, büyük oranda da kadıların eliyle²¹ uydurulduğunu iddia etmektedir.²² Schacht'ın bu görüşlerinde, hocası Ignaz Goldziher'in (ö. 1921) etkisi görülmektedir.

¹⁷ Leknevî, s. 30-33.

¹⁸ Muhammed Avvâme, *Eşeru'l-hadişi's-şerif fi ihtilâfi'l-eimmeti ve'l Fuqahâ* (Çev. Hayri Kırbaoğlu), Kayhan Yayınları, İstanbul 1980, s. 102.

¹⁹ Jonathan A.C Brown, *The Canonization of el-Bukhari and Muslim*, Leiden 2007, s. 59-60.

²⁰ Oryantalistlerin konuya bakışlarına ilişkin genel bir malumat için Bknz.: Hüseyin Kahrman, "Oryantalistlerin Fikhî Hadislerin Menşei ile İlgili Görüşleri ve Tenkidi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 2006; Fatma Kızıl, Oryantalistlerin Hadislerin Menşei Tespite Yönelik Yöntemleri, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 2005 (Yüksek Lisans Tezi).

²¹ G. H. A. Juynboll, *Hadis Tarihinin Yeniden İnşası* (Çev. Salih Özer), Ankara Okulu, Ankara 2002, s. 34.

²² Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, London 1959, s. 138-139 ve Genel olarak ikinci bölüm.

Schacht, İslam hukukunun bir "hukukçular hukuku" olduğunu söylemektedir. Buna göre İslam hukuku; kuralları ve bu kuralları meşru kılan delilleriyle, sonradan ortaya çıkmıştır. Yani Schacht, İslam hukukunun, delillerden bir tanesi olan hadislerden önce ortaya çıktığını savunmaktadır. Schacht bununla, İslam hukukunun dayanakları arasında hadislerin bulunmadığını, hadisler yerine re'yin bulunduğunu iddia etmektedir. Ona göre, re'y ile ortaya çıkan hukukî hükmün bir hadise dayandırılması gereği sebebiyle de hadis kullanımı baş göstermiştir.²³ Schacht, bu şekilde, hocası Goldziher'in ehl-i hadîs ve ehl-i re'y çekişmelerinin hadislerin üretilmesine sebep olduğu yönündeki iddiasını yeniden dile getirmiş olmaktadır.²⁴

Fıkıhta zayıf hadis kullanımı, bugüne kadar çeşitli sebeplerle açıklanmaya çalışılmıştır. Fıkıhçıların, rivayetlerin sübûtunu kabul etseler de, bazen bu rivayetlerle amel etmedikleri ifade edilmektedir. Yani bir hadisin sahih olması fukahâ nezdinde bu hadisle amel etmeyi gerektirmemiştir. Nitekim Buhâri ve Müslim'in *Sahih*'lerinde yer aldığı halde fukahânın amele uygun bulmadığı pek çok hadis söz konusudur.²⁵ Bununla birlikte fukahâ bazı hadisleri ise zayıf olduğu halde amel edilir bulmaktadırlar. Üstelik kimi zaman konuyla ilgili daha sahih rivayetler bulunmasına rağmen fukahâ, delil olarak zayıf hadisleri tercih edilebilmektedir.

Fıkıhta zayıf hadis kullanımını ehl-i hadîs ve ehl-i re'y arasındaki çekişmeye bağlayan iddialar mevcuttur. Buna göre, ehl-i re'y, ehl-i hadîsin hadislere olan düşkünlüğü sebebiyle, onlara kendi silahlarıyla karşı çıkmak için delil olarak hadisler kullanmıştır. Bu rivayetler arasında, ihticâca elverişli olmayacak kadar zayıf olanlar da mevcuttur. Fakat bu yönde düşünülecek olursa ehl-i hadîsten sayılıp sayılmayacağı tartışılabilir olsa dahi, hadisçilere daha yakın kabul edilebilecek Şâfiîler'in delil olarak zayıf hadis kullanmamaları beklenir. Oysa durum böyle değildir. Ayrıca ehl-i re'y'in temsilcisi sayılabilecek Hanefîlerin, zayıf hadisleri sadece ehl-i re'y ile ehl-i hadîs arasında ihtilaf oluşturan konularda değil, Hanefîlerin bizzat kendi aralarındaki görüş farklılıklarında da delil olarak kullandıkları görülmektedir. Fıkıhta delil olarak zayıf hadis kullanımının bir diğer muhtemel nedeni, rivayetin senedi veya içeriğiyle ilgili olabilir. Mezhebe olan bağlılık ve taassup

²³ Murteza Bedir, "Oryantalistler ve İslam Hukuku", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, s. 38.

²⁴ Harald Harald. Motzki, *The origins of Islamic jurisprudence : Meccan fiqh before the classical schools* (Leiden; Boston: Brill, 2002).

²⁵ Fukahânın hadisle amel konusundaki yaklaşımları için ayrıca bkz: Mansur Koçinkağ, "İmâm Şâfiî'ye Göre Fıkıh İlmi Açısından Hadisin İsnâdının Sıhhati Yeterli midir?", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/21 (2018); Fatma Betül Altıntaş, "Zayıf Hadisle Amel mi, Zayıf Hadise Uygun Hüküm Vermek mi? Hanefîlerin İhticâca Elverişsiz Rivayetlere Yaklaşımları (el-Hidâye Örneği)." *Türkiye Lisans Üstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı-IV*: 999.

da bazı rivayetlerin zayıf olmasına rağmen delil olarak kullanılmış olmasında etkili olan sebeplerdendir.

Fıkıhçılarla hadisçiler arasında, hadis değerlendirme yöntemleri açısından bazı farklılıklar mevcuttur. Bu durumda fıkıhçıların, hadisi zayıf olarak görmediği için delil olarak kullandığı düşünülebilir. Hadislerin zayıf olup olmadığının belirlenmesinde fukahâ ile hadisçiler arasındaki farklar iki noktada yoğunlaşmaktadır. İlk olarak, fukahâ rivayetinin sahih sayılması için hadisçiler tarafından dile getirilen “şâzlıktan ve illetten uzak olmak” şartını, hadisçiler gibi değerlendirmez. Hadisçilerin illet dedikleri bazı durumları fakîhler illet olarak kabul etmezler. Umumu'l-belvâ gibi, hadisçilerin illet olarak kabul etmediği durumları ise fukahâ illet kabul eder.²⁶ Bununla birlikte fukahâ zayıf hadisin zayıf olduğunu bildiği halde de kullanıyor olabilir. Bunun da çeşitli sebepleri olabilir.

Fıkıhçıların rivayetlerin za'ftan kurtulmaları için gerekli gördükleri şartların farklı olması, zayıf hadislerin delil olarak kullanılmasına sebep teşkil edebilir. Muhaddislere göre, bir rivayetinin za'ftan kurtulması, rivayetinin çeşitli şartlara uygun olması ve başka tarîklerden gelmesine bağlıdır. Fıkıhçılara göre ise rivayet, kıyas, amel gibi delillerle de kullanılabilir hale gelir. Muhaddislerce merdûd sayılan bir hadisin metninin muhtevası, İslâm'ın genel kaidelerine uygunsuz veya kıyas, umûmu'l-belva gibi delil ve karînelerle takviye ediliyorsa fukahâ, o hadisin muhtevasına uygun hüküm verebilmektedir.²⁷ Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Kurtubî (ö. 656/1258), *Sahîhu Müslim'e Kitâbu'l-Müfhim* adıyla yazdığı şerhinde bu fikri, “Bazı re'yci fakîhler, kıyas-ı celînin delâlet ettiği hükmün aynen Rasûlullah'ın kavliymiş gibi ona nisbetini caiz görmüşlerdir ve 'Rasûlullah bu konuda şöyle buyurmuştur' demişlerdir. Bu yüzdendir ki, onların kitapları bir sürü mevzû hadisle dolmuştur. Zira onlar, fakîhlerin fetvalarına benzeyen (yani sistem içinde uyumlu olan, aykırı düşmeyen) sözleri, sened de ikâme etmeden hadis olarak aktarmışlardır” diyerek eleştirmiştir.²⁸

Rivayetinin uygulama yani amel ile uyumlu olması fakîh için zayıf rivayeti takviye eden bir unsurdur.²⁹ Amel, genel olarak uygulamayı anlatan bir

²⁶ Muhammed Bâzmûl, “Takviyetü'l-ḥadîşî'z-za'îf beyne'l-Muḥaddîşîn ve'l-Fukahâ”, *Ümmü'l Kurâ Üniversitesi Dergisi*, Cilt 15, s. 223.

²⁷ Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 119.

²⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket alâ İbni's-Şalâh* (Thk. Rebî b. Hâdî Umeyr), I-II, Medine 1984, Cilt 2, s. 852.

²⁹ Sahâbe, tabiün ve fukahânın bir hadisle amel edip etmemesinin fukahânın hadisle ihticâc edip etmemesi üzerindeki etkisiyle ilgili olarak ayrıca bkz: Koçinkağ, “İmâm Şâfî'ye Göre Fıkıh İlimi Açısından Hadisin İsnâdının Sıhhati Yeterli midir?”

ifadedir. Özellikle Mâlik b. Enes (ö. 179/795) denildiğinde akla gelen amel kavramı, genel manada sahâbe, tabiûn ve ilk fakîhlerin uygulaması manasında, aslında tüm fıkıh mezhepleri için önemlidir. Muhammed Zâhid Kevserî (ö. 1952), Hanefîlerin bir haberi kabul etmeleri için ileri sürdükleri ilk şartın, haberin kendilerine göre icmâ mesabesine ulaşmış kurallara (yani uygulamaya) aykırı olmaması olduğunu söylemektedir. Ona göre, bu kurallar (uygulamalar), Hanefîlere göre haber-i kâffe makamındadır. Yani haber-i kâffeye uygun olmayan rivayetler, senedleri sağlam olsa bile reddedilir. Haber-i kâffeye uygun rivayetler ise zayıf olsalar bile kabul edilebilir.³⁰ Hanefîlerde meşhur sünnet de mühimdir. Bu da bir nevi amel kapsamı içine girer. Zira meşhur sünnetin Hz. Peygamber'e nisbeti değil, sahabeye nisbeti kesindir. Hanefîler meşhur sünnete çok önem verirken, hadisçiler fıkıhçıların meşhur sünnet saydıkları rivayetleri zaman zaman zayıf olarak değerlendirmişlerdir.³¹

Zayıf rivayetler, mezhebin genel ilkeleriyle uyumlu olduğunda, mezhebin önem atfettiği bir sahabenin ameli olması, rivayetin râvisinin fakîh olması, hadisin fakîhin hocasının görüşü ile aynı yönde olması durumunda ve özellikle mezhebin önceki dönem ulemâsının rivayeti eserlerinde delil olarak kullanmış olmaları sebebiyle kullanılabilir. Fakîh, delili zayıf hadisten çıkarmadığı halde, hükmün tesadüfen zayıf hadisin muhtevasına uygun olması da mümkündür.³²

Cerh-tadilin ictihâdî oluşu sebebiyle de zayıf râvilerin rivayetleri, rivayeti kullanan fakîh, râviyi zayıf görmediği için delil olarak kullanılabilir.³³

Tüm bunlarla birlikte, rivayet eğer erken dönemlerde delil olarak kullanılmışsa –ki bu zayıf rivayetlerin erken dönemde delil olarak kullanılıp kullanılmadığını tespit güçtür- kayda geçmeyen sağlam bir senedle delil olarak kullanan kişiye ulaşmış olma ihtimalinin de var olduğu akılda tutulmalıdır.

³⁰ Halit Özkan, "Hicri İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet Ve Hadisin Yeri", Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2006 (Doktora Tezi), s. 219.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Ali Yargı, "Hanefî Fıkıh Doktrininde Meşhur Sünnetin Yeri", Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2003 (Doktora Tezi).

³² Brown, s. 52.

³³ Cerh- ta'dîl konusundaki bu ictihâdîlik, münekkidlerin zaman-mekân, anlayış, kültürel ve örfi farklılıkları... vb sebebiyle olabileceği gibi mütesâhil veya müteşeddî oluşları ile de ilgili olabilir. Adâlet ve zabt unsurları ile ilgili ihtilaflar da bu ictihâdîliğe sebep olmaktadır. Bir âlimin gerekli gördüğü şart diğeri tarafından gerekli görülmemektedir. Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 49-50; Kemalüddîn Muhammed b. Abdulvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-'acizi'l-fakîr*, Dârü'l-kütübü'l-'ilmiyye, Beyrût 2003, Cilt 1, s. 462.

II. Delil Olmaya Elverişsiz Rivayetler

Bu çalışmada, fıkıh kitaplarındaki delil olmaya elverişsiz rivayetlerden kastedilen tüm zayıf rivayetler değildir. Bilindiği gibi zayıf hadislerin zayıflık dereceleri farklı farklıdır. Bazı zayıf hadisler, başka zayıf hadislerle desteklendiklerinde *Hasen li ğayrihî* mertebesine dahi çıkabilir. Za'fı şiddetli olan rivayetler ise kendileri gibi rivayetlerle desteklenseler de zayıflıktan kurtulamazlar. Çalışmamızda delil olmaya uygun olmayan rivayetlerden kastımız za'fı şiddetli rivayetler ile uydurma (mevzû olan veya aslı olmayan) rivayetlerdir.

Uydurma rivayetlerin hem tespiti hem de tanımı za'fı şiddetli rivayetlere göre daha kolaydır. Yalancıların uydurup iftira ederek Hz. Peygamber'e nisbet ettiği, ya da senedinde yalancı olduğu bilinen bir râvi bulunan mevzû rivayetlerin diğer zayıf rivayetlerde olduğu gibi doğru olma yani Hz. Peygamber'e ait olma ihtimali mümkün değildir.³⁴ Hz. Peygamber'e ait olma ihtimalinin bulunmaması sebebiyle mevzû rivayetler çalışmamızda delil olmaya elverişsiz rivayetler kapsamında kabul edilmiştir.

Çalışmamızın kapsamına aldığımız bir diğer rivayet çeşidi, "aslı olmayan rivayet"lerdir. "لا اصل له" ibaresi Türkçe'de, "(Bu hadisin)... aslı yoktur", "(Bu hadis)... asılsızdır" "Bu lafızla aslı yoktur", "Bunun aslı yoktur", "Bunun aslı bilinmiyor" gibi çeşitli şekillerde ifade edilebilir. Asıl kelimesi, hadis ilminde, "hocanın kitabı, hoca, konunun dayanağı olan temel hadis, hadislerin sened kısmı" gibi manalara gelmektedir. Dolayısıyla, daha çok rivayetin sened kısmıyla ilgilidir. Zaman zaman kullanılan, "Bu hadisin, ne kitapta ne sahih veya zayıf sünnette aslı vardır" ifadesinden kasıt ise senedin mevcut olmaması değildir. Bu cümle ile kast edilen şey, "rivayetin mana ve muhtevasının şer'î naslardan tamamen uzak olması ve manasını genel olarak destekleyecek bir delil bulunmaması"dır.³⁵ "لا اصل له" ifadesi ile ilgili olarak gözden kaçırılmaması gereken önemli bir nokta, muhaddisin aslında sahih olan bir senede ulaşamama ihtimalinin de bulunduğuudur. Aslı yoktur ifadesi, kimi zaman isnadı bulunan hadisler için de kullanılabilir. İsnadın

³⁴ Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhaddîn Abdîrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadiş (Mukaddimetü İbni's-Salâh)* (Thk. Nureddin İtr), Dârü'l-fikr, Dimaşk ts., s. 99.

³⁵ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî Alî el-Kârî, *el-Maşnû' fi Ma'rifeti'l-hadiş'i'l-mevzû'*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1978, s. 22.

mevcut olduğu böyle bir durumda ise bu ifade, isnadın uydurma olduğunu belirtir.³⁶

Çalışmamız kapsamında delil olmaya elverişsiz rivayetler kategorisinde incelediğimiz bir diğer çeşit *za'fi şiddetli* olan rivayetlerdir. Za'fi şiddetli rivayetleri tanımlamak ya da tespit etmek için hem bir ölçü hem de bir tanım belirlemek gerekmektedir. Hasen ve sahih hadisin şartlarını taşımayan rivayetlerin bütününe zayıf hadis denir.³⁷ Zayıf hadislerin, iki veya daha çok târikten gelmeleri sebebiyle hasen derecesine yükselebilmeleri mümkündür.³⁸ Bununla birlikte, hadis usûlüne göre, zayıf bir rivayetin başka târiklerle desteklenerek zayıflıktan kurtulabilmesi için, bazı özelliklere sahip olması gerekir. Benzer şekilde, bir rivayetin, başka bir rivayete destek olarak kullanılabilmesi için de çeşitli şartları taşıması gerekmektedir. Yani, rivayetlerin hem şâhit veya mütâbi³⁹ olarak kullanılmaları hem de şâhit ve mütâbiler tarafından desteklenip zayıflıktan kurtulabilmeleri için, buna uygun olmaları gerekmektedir.⁴⁰ Örneğin bir rivayetin za'fının sebebi, râvilerinden birinin yalancılıkla itham edilmesi ya da rivayetin şâz olması ise bu rivayet, hadis usûlüne göre, mütâbi veya şâhidlerle desteklense de hasen seviyesine yükselmeye uygun değildir.⁴¹ Klasik hadis usûlüne göre, hasen seviyesine yükselmeye uygun olmayan ve mütâbi veya şâhidleri bulunsa da zayıflıktan kurtulamayan rivayetlere, *za'fi şiddetli rivayetler* denir.⁴²

³⁶ "لا اعرفه" (Bilmiyorum) "لم اجدہ" (Bulamadım) gibi, muhaddisin bizzat kendisiyle ilintili olan lafızlar da asılsız ya da mevzû rivayetleri işaret edebilirler. Muhaddis, "ben bilmiyorum" ya da "ben bulamadım" derken, rivayetin kendisinin ulaşamadığı şekillerinin olabileceğini hatırlatmaktadır. Abdulfettah Ebû Ğudde (ö. 1997), hadis hafızlarından birinin, bir rivayet hakkında böyle bir yorumda bulunmasının rivayetin mevzû sayılması için yeterli olacağını söylemektedir (Ali el-Kârî, s. 25). Fakat kanaatimizce, muhaddisin ulaşamamış olduğu kanalların olması ihtimaline binaen, bu tür rivayetler incelikte tedkik edilmelidir. Yine "sahih olamaz/olmadı/değildir", "sâbit olamaz/olmadı/değildir", "Bu konuda hiçbir şey sâbit olmadı" gibi ifadeler, eğer mevzûât kitaplarında geçiyorsa rivayetin mevzû olduğuna işaret edebilirler. Fakat bu rivayetler, ahkâma ait hadisleri ihtiva eden eserlerde ya da tahrîrlerinde geçiyorsa, çoğunlukla rivayetin mevzû olduğunu değil, sahih olmadığını ifade eder (Ali el-Kârî, s. 27). Bu açıdan, hakkında bu lafızlarla yorumda bulunulmuş rivayetler değerlendirilmiş ve yalnızca kullanılması mümkün olmayacak kadar zayıf rivayetler çalışmamıza dâhil edilmiştir.

³⁷ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, Cilt 1, s.91; Sâlih Subhî, *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlâhları*, Ankara, 1971, s. 132.

³⁸ Genel kabul bu yönde olmakla birlikte, İbn Hazm gibi buna itiraz eden âlimler de mevcuttur.

³⁹ Bir rivayet, senedin bir yerinde birleşmek şartıyla, başka bir târikten daha geliyorsa, ikinci rivayete *mütâbi* denir. Bir rivayetle aynı manada, farklı bir sahabîden gelen rivayete ise *şâhid* denir. Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, Cilt 1, s. 130.

⁴⁰ Mâhir Yâsin, *Eşeru ilel'l-hadîş fi ihtilâfi'l-Fukaḥa*, Amman 2000, s. 35.

⁴¹ İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîş*, s. 34.

⁴² İbnü's-Salâh, *'Ulûmü'l-hadîş*, s. 34. İbnü's-Salâh, bu tür rivayetlerden bahsederken şiddet yerine kuvvet kelimesi kullanmış ve destek olacak rivayetin niteliği hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.

Hadislerin tenkidi, sened ve metin tenkidi olarak iki kısımda değerlendirilmektedir. Sened tenkidi, ittisal ve râvilerin durumu açısından ikili bir değerlendirmeyi içerir. Senedlerdeki kopukluk rivayette şiddetli za'fa yol açan nedenlerden değildir.⁴³ Klasik hadis usûlü eserleri incelendiğinde bir rivayetin za'fının şiddetli olmasına sebep olan râvi kusurları ise şu şekilde tablolaştırılabilir:

'Ulûmü' l-ħadîş, İbnü's- Salâh (ö. 643/12 45)	et- Takrîb, Nevevî (ö. 676/12 77)	Nuħbet ü'l-Fiker Şerhi, İbn Hacer (ö. 852/14 48)	Fethu'l- muğîş, Sehâvî (ö. 902/14 96),	Tedrîbü' r-râvî, Süyûtî (ö. 911/15 05)	Ķavâ'idü 't- taħdîs, Kâsımî (ö. 1332/19 14)	Tevcîhü' n-naẓar, Cezâirî (ö. 1338/19 20)
Yalancılı kla itham		Yalancılı kla itham		Yalancılı kla itham	Yalancılı kla itham	Yalancılı kla itham
	Fısk			Fısk	Fısk	
Fuħşü'l- ğalat		Fuħşü'l- ğalat	Fuħşü'l- ğalat	Fuħşü'l- ğalat	Fuħşü'l- ğalat	Fuħşü'l- ğalat
Şâzlık		Şâzlık	Şâzlık			

Bu tabloya göre rivayetler, râvisinin adâlet ve zabt sıfatlarındaki bazı eksiklikler sebebiyle şiddetli şekilde zayıf hale gelebilir. Yukarıdaki tabloda işaret edilen problemlerden yalancılıkla itham ve fısk, adâlet vasfıyla ilgili iken fuħşü'l-ğalat⁴⁴ ve şâzlık (muħalefetü's-sikât içermesi açısından) zabt vasıfları ile ilgilidir.

⁴³ Polat, *Hadis Araştırmaları*, s. 118.

⁴⁴ *Fuħşü'l-ğalat* veya *Kesretü'l-ğalat* olarak isimlendirilen kusur, râvinin hadis rivayet ederken Arap dilindeki yetersizliği, rivayet konusundaki gevşeklik ve dikkatsizliği, fizikî veya psikolojik kusuru, olumsuz çevre şartları, rivayeti yanlış anlaması gibi sebeplerle farkında olmadan çok hata yapması anlamına gelmektedir. Bu fazlalığın ölçüsü râvinin yanlışının doğrusundan çok ya da yanlış ile doğrusunun birbirine yakın olmasıdır. (Salahattin Polat, "Galat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, Cilt 13, s. 300.)

Klasik hadis usûlünde rivayetler, za'fın şiddetli olmasına yol açan râvi kusurları açısından, birtakım isimler alırlar. Râvilerin adâlet vasfındaki eksiklik sebebiyle za'fı şiddetli hale gelen rivayetler, *metrûk*⁴⁵ ve *münker*⁴⁶ olarak isimlendirilir.⁴⁷ Râvinin zabt vasfındaki eksiklik sebebiyle za'fı şiddetli hale gelen rivayetlere ise *şâz rivayetler* denir. Zabıt kusuru olan râviler, rivayetlerinde değişiklik veya bozulmalara yol açmaları sebebiyle rivayetlerini iyi zabt eden râvilerden farklı, bazen onlarla çelişen rivayetlerde bulunurlar.

Şâz rivayetlerin za'fı şiddetli rivayet kategorisine girip girmeyeceği şâz terimi için kabul edilecek tanıma bağlıdır.⁴⁸ Çalışmamızda rivayetlerin za'fını şiddetli kıldığını ve bu sebeple de delil olmaya uygun olmayan hale getirdiğini kabul edeceğimiz kusur, hem muhalefet hem de teferrüdü içeren şâzlıktır.

III. *el-Hidâye ve eş-Şerhu'l Kebîr*'de Geçen İhticâca Elverişsiz Rivayetler

Çalışmamızda, delil olmaya elverişsiz rivayet bulunup bulunmadığını tespiti için Hanefî mezhebinin furû fıkhı dair en mühim el kitaplarından birisi olan Mergînânî'nin (ö. 593/1197) kaleme aldığı, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedâ* isimli eseri ile Şâfiî mezhebinin furû fıkhıyla ilgili en önemli kitaplarından Râfiî (ö. 623/1226) tarafından kaleme alınan *el-Azîz fî şerhi'l-Vecîz*, yani daha bilinen ismiyle *eş-Şerhu'l-kebir* isimli eseri tercih edilmiştir.

⁴⁵ Metrûk rivayet, yalancılıkla itham edilen râvinin tek başına rivayet ettiği hadistir. Metrûk rivayeti, ilk defa müstakil bir hadis çeşidi olarak tanımlayan İbn Hacer el-Askalânî, metrûk terimini yalan söylemekle itham edilen râvinin rivayetine has olarak kullanmıştır. Süyûtî (ö. 911/1505) gibi bazı hadisçiler ise fuhşü'l-ğalat, fuhşü'l-ğafle ve fisk gibi kusurları olan râvinin rivayetlerini de metrûk olarak isimlendirmektedirler. (İbn Hacer el-Askalânî, *Nuḥbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 60; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, Cilt 1, s. 128; Mehmet Efendioğlu, "Metrûk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, Cilt 29, s. 415-416)

⁴⁶ Münker rivayetin tanımı çok çeşitlidir. Bu tanımlar, esas itibarıyla muhalefet şartı koşan ve koşmayan tanımlar olarak iki gruba ayrılabilir. Muhalefet şartı koşan tanımlara göre münker rivayet, zayıf râvinin güvenilir râviye muhalefeti sebebiyle zayıf olan rivayettir. Bu tanımdaki münker rivayet, maruf rivayetin zıttıdır. Münker rivayeti bu manada ilk olarak, Müslim b. el-Haccâc (ö. 261/875) kullanmıştır. Muhalefet şartı koşmayan tanımlara göre ise münker rivayet, zayıf râvinin tek başına rivayet ettiği hadistir. Bu manadaki kullanım, ilk defa Hakîm et-Tirmizî'de (ö. 279/892) görülmüştür. (Mehmet Efendioğlu, "Münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, Cilt 32, s. 13.)

⁴⁷ Kullanımdaki nüanslar ile ayrıntılar için bkz: Altıntaş, Fatma Betül, Hanefî ve Şâfiî Fıkıh Kitaplarındaki Za'fı Şiddetli Rivayetler (*el-Hidâye ve eş-Şerhu'l-Kebîr Örneği*) Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2012 (Yüksek Lisans Tezi), s.26-27.

⁴⁸ Şâz rivayetle ilgili tanımlarda iki yaklaşım göze çarpmaktadır. Birinci yaklaşımda, şâz hadis sikanın tek başına rivayeti olarak tanımlanır. Yani rivayetin ferd oluşu ön plandadır. İkinci yaklaşımda ise sikanın kendisinden daha sıkaya muhalif olması ön plana çıkmaktadır. Ayrıntılar ve tartışmalar için bkz: Ebû Abdullâh b. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbüri, *Ma'rifetü 'ulûmi'l- hadîş*, Beyrût ts, s. 119; Ahmed Muhammed Şâkir, *el- Bâ'îşü'l-ḥaşiş*, Dârü'l-kütübü'l-'ilmiyye, Beyrût, s. 54; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, Cilt 1, s. 128; Süyûtî, *Elfiyeti's-Süyûtî*, s. 22; İbn Hacer el-Askalânî, *Nuḥbetü'l-Fiker Şerhi*, s. 43-45.

Hanefî fıkhını temsilen inceleyeceğimiz *el-Hidâye*, dilinin açıklığı/sadeliği ile ön plana çıkmış, hem Anadolu Selçuklu hem de Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuş, birçok kez basılmış ve çeşitli dillere çevrilmiş, mezheple ilgili bir el kitabı niteliğinde düşünülebilecek bir eserdir.

eş-Şerhu'1-kebîr ise Şâfiî mezhebinin müctehidlerinden olan Gazzâlî (ö. 505/1111) tarafından yazılmış olan ve mezhebin temel furû metinlerinden sayılan *el-Vecîz* adlı eserin şerhidir. *eş-Şerhu'1-kebîr*, Şâfiî mezhebinin usûlden furûya doğru gerçekleşen gelişiminde de önemli bir role sahiptir.

Bu bölümde *el-Hidâye* ve *eş-Şerhu'l-Kebîr*'de ihticâca uygun olmadığı halde delil olarak kullanılan rivayetlerin tespit edilmiş listeleri verilecektir. Ayrıca bu rivayetlerin isnad açısından durumları; konuları; delil olarak kullanıldığı konunun mezhepler arasında ihtilafı bir konu olup olmadığı; herhangi bir rivayet veya uygulamayla çelişki arz edip arz etmediği; rivayetin ümmetin uygulaması ile uyumlu olup olmadığı; mezhebin rivayetle aynı yönde başka delili olup olmadığı; rivayetin merfû müsned tarîki dışında mevkûf, maktû veya mürsel tarîklerinin olup olmadığı; kavî mi fiilî sünnet mi olduğu; cezm sigasında mı temrîz sigasında mı aktarıldığı; rivayetin ilk geçtiği fıkıh kaynağı; rivayetin diğer mezhepler tarafından bilindiğine dair bir delil olup olmadığı; eğer biliniyorsa neden delil olarak kullanılmadığı; eğer biliniyor ve delil olarak da kullanılıyorsa farklı manaya hamledilip edilmediği gibi ölçekler üzerinde yapılan analizler sunulacaktır. Tüm bu analizlerin değerlendirmeleri ise sonuç bölümünde gerçekleştirilecektir.

***el-Hidâye*'de Geçen İhticâca Elverişsiz Rivayetler**

Bu çalışmada *el-Hidâye*'de za'fı şiddetli ve mevzû olarak tespit ettiğimiz rivayet sayısı 24'tür. Bu rivayetler hiçbir senedi bulunmayanlar, tek bir tarîkten gelen za'fı şiddetli rivayetler, başka tarîklerden de gelmekle birlikte şiddetli zayıflıktan kurtulamayan rivayetler, şâz olan rivayetler ve Hz. Peygamber'e ref' edilmiş olma ihtimali bulunan rivayetler şeklinde ayrılabilir. Rivayetlerin listesi aşağıdaki gibidir:

Hiçbir Senedi Bulunmayan Rivayetler	1. Hz. Peygamber'in Ruku ve Secdedeki Tesbihâtını Tek Sayıda Yaptığına Dair Rivayet	لَأَنَّهُ (عليه السلام) كَانَ يَخْتِمُ بِالْوَتْرِ ⁴⁹
	2. Öğle Namazının İlk Dört Rekât Sünnetini Kılmayan Kişinin Hz. Peygamber'in Şefaatine Nâil Olamayacağına Dair Rivayet	مَنْ تَرَكَ الْأَرْبَعَ قَبْلَ الطُّهْرِ، لَمْ تَنْلُهُ شُفَاعَتِي ⁵⁰
	3. Hz. Peygamber'in Devesinin Sirtına Çıkıp Doğruduktan Sonra Müezzinlerin Onun Önünde Ezan Okumaya Başladıklarına Dair Rivayet	النَّبِيُّ لَمَّا خَرَجَ وَاسْتَوَى عَلَى نَاقَتِهِ أَدَنَّ الْمُؤَذِّنُ بَيْنَ يَدَيْهِ ⁵¹
	4. Nikâh Hakkının Asabeye Ait Olduğuna Dair Rivayet	النِّكَاحُ إِلَى الْعَصَبَاتِ ⁵²
	5. "Ziraatçı arazi sahibiyle ticaret yapar" rivayeti	الرَّارِعُ يُتَاجِرُ رَبَّهُ ⁵³
	6. Yengeç Satışının Yasak Olduğuna Dair Rivayet	نَهَى عَنْ بَيْعِ السَّرَطَانِ ⁵⁴
	7. Hz. Peygamber'in İpekten Bir Döşeme Üzerine Oturduğuna Dair Rivayet	أَنَّهُ جَلَسَ عَلَى مِرْقَعَةٍ خَرِيرٍ ⁵⁵

⁴⁹ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübedî*, Dârü's-Selâm, Kâhire 2000, Cilt 1, s. 129; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 1, s. 388.

⁵⁰ Mergînânî, Cilt 1, s. 183; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 2, s. 162; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, Cilt 1, s. 162.

⁵¹ Mergînânî, Cilt 1, s. 360; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 3, s. 60; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, Cilt 2, s. 19.

⁵² Mergînânî, Cilt 2, s. 481; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 3, s. 195; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, Cilt 2, s. 62.

⁵³ Mergînânî, Cilt 4, s. 1364; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 4, s. 166; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, Cilt 2, s. 200.

⁵⁴ Mergînânî, Cilt 4, s. 1460; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 4, s. 201; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, Cilt 2, s. 212.

⁵⁵ Mergînânî, Cilt 4, s. 1482; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 4, s. 227; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, Cilt 2, s. 221.

	8. Hz. Peygamber'in Arkadaşlarına Hatırlatma Amacıyla Parmaklarına İp Bağlamalarını Emrettiğine Dair Rivayet	أَمَرَ بَعْضَ أَصْحَابِهِ بِذَلِكَ (يَعْنِي رَنْطَ الْخَيْطِ فِي الإِصْبَعِ لِذِكْرِهِ الْحَاجَةَ) ⁵⁶
	9. Şehvetle Bakmaya ve Kadına Dokunmaya Dair Rivayetler	من نظر إلى محاسن امرأة أجنبيّة عن شهوة صب في عينيه الأناك يوم القيامة ⁵⁷ من مس كف امرأة ليس منها بسبيل وضع على كفه جفرة يوم القيامة ⁵⁸
Tek Bir Tarıktan Gelen Şiddetli Rivayetler	(10). Yemeğin Mideden Ağza Gelen Kısmının Hades Olduğuna Dair Rivayet	الْعُلْسُ حَدَثٌ ⁵⁹
	(11). Secdeden Kalkarken İstirahât Celsesi Yapmadan Doğrudan Ayaklar Üzerinde Ayağa Kalkılacağına Dair Rivayet	أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَنْهَضُ فِي الصَّلَاةِ عَلَى صَدُورِ قَدَمَيْهِ ⁶⁰
	(12). Sâime Olan Atlar İçin Zekât Verilmesi Gerektiğine Dair Rivayet	فِي كُلِّ فَرَسٍ سَائِمَةٍ دِينَارٌ أَوْ عَشْرَةٌ ⁶¹ ذَرَاهِمٍ

⁵⁶ Merginânî, Cilt 4, s. 1486; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 4, s. 238; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, Cilt 2, s. 224.

⁵⁷ Merginânî, Cilt 4, s. 1487; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 4, s. 240; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, Cilt 2, s. 225.

⁵⁸ Merginânî, Cilt 4, s. 1487; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 4, s. 240; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, Cilt 2, s. 225.

⁵⁹ Ebü'l Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed Dârekutnî, *es-Sünen*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrût 1966, Cilt 1, s. 155; Ebü Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, Dimaşk 1991, Cilt 1, s. 426; Merginânî, Cilt 1, s. 32; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 1, s. 43; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzi, *et-Taḥkîk fi ehâdişi'l-hilâf*, Dârü'l-kütübil-'ilmiyye, Beyrût 1994, Cilt 1, s. 191.

⁶⁰ Tirmizî, *Şalât*, 214; Ebü Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdullâh el-Cürçânî İbn Adî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, I-IX, Beyrût ts, Cilt 4, s. 414; Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaṭ*, Riyâd 1995, Cilt 4, s. 172; Ebü Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Beyrût 2001, Cilt 2, s. 124; Merginânî, Cilt 1, s. 130; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 1, s. 389.

⁶¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaṭ*, Cilt 8, s. 324; Dârekutnî, *es-Sünen*, Cilt 2, s. 125; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 4, s. 119; Merginânî, Cilt 1, s. 256; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed

	(13). Altın ve Gümüşün Nisâb Miktarını Aşan Fazlalık Kısımları İçin Zekât Alınmayacağına Dair Rivayet	لَا تَأْخُذُ مِنَ الْكُسْهِرِ شَيْئًا ⁶²
	(14). Efendisinin Gayrimüslim Kölesi İçin Fıtır Sadakası Vermesi Gerektiğine Dair Rivayet	أَدُّوا عَنْ كُلِّ حُرٍّ وَعَبْدٍ، يَهُودِيٍّ أَوْ نَصْرَانِيٍّ أَوْ مَجُوسِيٍّ ⁶³
Başka Tarîklerle Zayıflıktan Kurtulamayan Rivayetler	(15). Hasta Kişinin Borç İkrârında Bulunmasının Geçersiz Olduğuna Dair Rivayet	لَا وَصِيَّةَ لَوَارِثٍ، وَلَا إِقْرَارَ لَهُ بِدَيْنٍ ⁶⁴
	(16). Bir Müslüman'ın Bir Zimmîye Karşılık Kısas Edilebileceğine Dair Rivayet	رُؤْيَى أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَتَلَ مُسْلِمًا بِدَمِيٍّ ⁶⁵
Şâz Olan Rivayetler	(17). Hz. Peygamber'in Nâfile Namazları Tek Rekât Kılmayı Yasakladığına Dair Rivayet	نَهَى عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ التَّبْتِإِ ⁶⁶

el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *'İlelü'l-mütenâhiye fi ehâdişi'l-vâhiye*, Beyrût 1983, Cilt 2, s. 496; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 2, s. 357.

⁶² Dârekutnî, Cilt 2, s. 93; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 4, s. 135; Merginânî, Cilt 1, s. 266; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 2, s. 367.

⁶³ Dârekutnî, Cilt 2, s. 150; Merginânî, Cilt 1, s. 292; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 2, s. 412.

⁶⁴ Dârekutnî, Cilt 5, s. 151; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 6, s. 85; Ahmed b. Abdullâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Zikru aḥbâri İsbahân*, yy. ts., Cilt 1, s. 227; Merginânî, Cilt 3, s. 1203; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 4, s. 111.

⁶⁵ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî Abdürrezzâk, *el-Muşannef fi'l-ehâdiş ve'l-âşâr fi'l-ehâdiş ve'l-âşâr*, Meclisü'l-Âlemî, yy. 1972, Cilt 10, s. 101; Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef fi'l-ehâdiş ve'l-âşâr fi'l-ehâdiş ve'l-âşâr*, Mektebetü'r Rüşd, I-XVI, Beyrût 2004, Cilt 9, s. 141; Süleyman el-Eş'as b. İshâk Ebû Dâvûd Sicistânî, *el-Merâsîl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1988, s. 207; Ebû Ca'fer Ahmed Muhammed Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-âşâr*, Kâhire ts., Cilt 3, s. 195; Dârekutnî, Cilt 3, s. 134; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 8, s. 31; Merginânî, Cilt 4, s. 1607; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 4, s. 335; Muhammed Nâsiruddin Elbânî, *Silsiletü ehâdişi'z-zaîfe ve'l-mevzû'a*, Mektebetü'l Meârif, I-XIV, Riyâd 2001, *Silsiletü ehâdişi'z-zaîfe*, Cilt 1, s. 673.

⁶⁶ Merginânî, Cilt 1, s. 191; Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Mizânu'l-İtidâl*, (Thk. Ali Muhammed el-Becâvî), Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrût ts, Cilt 5, s. 67 Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 2, s. 172; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, Cilt 1, s. 208; Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Cerrâh b. Abdilhâdi el-Cerrâhî Aclûnî, *Keşfü'l-ḥafâ*, Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1997, Cilt 1, s. 250.

Hz. Peygamber'e Ref' Edilmiş Olma İhtimali Olan Rivayetler	(18). Gündüz Kılınan Namazlarda Kiraatın Sessiz Olacağına Dair Rivayet	صَلَاةُ النَّهَارِ عَجْمَاءُ ⁶⁷
	(19). Bir Araziden Aynı Zamanda Hem Öşür Hem Haracın Alınamayacağına Dair Rivayet	لَا يَجْتَمِعُ الْعَشْرُ وَالْحَرَاجُ فِي أَرْضِ مُسْلِمٍ ⁶⁸
	(20). Ortaklıkta Kârın Ortakların Şartına, Zararın İse Malların Miktarına Bağlı Olduğuna Dair Rivayet	الرِّبْحُ عَلَى مَا شَرَطَا، وَالْوُضِيعَةُ عَلَى قَدْرِ الْمَالَيْنِ ⁶⁹
	(21). Çocuğun ve Bunağın Talakları Dışında Tüm Talakların Geçerli Olduğuna Dair Rivayet	كُلُّ طَّلَاقٍ وَاقِعٌ إِلَّا طَّلَاقَ الصَّبِيِّ وَالْمَعْنُوهِ ⁷⁰
Hz. Peygamber'e Ref' Edilmiş Olma İhtimali Olan Rivayetler (DEVAM)	(22). " اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِمَعَاقِدِ الْعِزِّ مِنْ عَرْشِكَ " İfadesiyle Dua Etmekle Alakalı Rivayet	اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِمَعَاقِدِ الْعِزِّ مِنْ عَرْشِكَ، وَمُنْتَهَى الرَّحْمَةِ مِنْ كِتَابِكَ، وَبِاسْمِكَ الْأَعْظَمِ، وَجَدِّكَ الْأَعْلَى، وَكَلِمَاتِكَ التَّامَّةِ ⁷¹

⁶⁷ Merginânî, Cilt 1, s. 138; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 2, s. 2.

⁶⁸ İbn Ebû Şeybe, Cilt 4, s. 326; İbn Adî, Cilt 9, s. 127; Ahmed b. Abdullâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Müsnedü el-İmam Ebî Hanîfe*, Mektebetü'l-Kevser, Riyâd 1994, s. 82; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 4, s. 132; Merginânî, Cilt 2, s. 858; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 3, s. 442.

⁶⁹ Merginânî, Cilt 2, s. 913; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 3, s. 475; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, Cilt 2, s. 144.

⁷⁰ Merginânî, Cilt 3, s. 1344; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 3, s. 221.

⁷¹ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, Dârü İhyâi't-türâsi'l-'Arabîyye, Kâhire, ts, Cilt 25, s. 12; Ahmed b. Abdullâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ' ve şabakâtü'l-aşfiyâ'*, Beyrût 1987, Cilt 8, s. 159; Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî Beyhakî, *ed-Da'avâtü'l-kebir*, Merkezü'l-Mahtûtât ve't Türâsü'l-Vesâik, Küveyt 1993(Şâmile programından), Cilt 2, s. 157; Merginânî, Cilt 4, s. 1508; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 4, s. 272.

	(23). Hayvan Kesiminin Hayvanın Neresinden Yapılması Gerektiğine Dair Rivayet	الدُّكَاةُ مَا بَيْنَ اللَّبَّةِ وَاللَّحْيَيْنِ ⁷²
	(24). Savaş Esnasında İpek Giyilmesine Ruhsat Verildiğine Dair Rivayet	رَوَى الشَّعْبِيُّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَخَّصَ فِي لِبَاسِ الْخَرِيرِ عِنْدَ الْقِتَالِ ⁷³

el-Hidâye’de geçen tüm bu delil olmaya elverişsiz rivayetler incelendiğinde senedleri açısından bu rivayetlerin %45.8’inin senedsiz, %16.6’sının merfû halinin mevzû, %37.5’inin za’fının şiddetli (za’fı şiddetli olanların %16.6’sı aynı zamanda şâzdır), %20.8’inin aslının merfû olmadığı görülür.

Konuları açısından incelendiğinde ihticâca elverişsiz rivayetlerin %46’sı ibadetlerle alakalı iken, %21’i Kerâhiyye, %8.5 Nikâh ve Talak, %8.5’i Buyû, kalan %16’sı ise Ziraat, Vasiyyet, Kıyas, Zebâih gibi konularla ilgilidir.

Delil olmaya elverişsiz rivayetlerin kullanıldığı konunun mezhepler arasında bir ihtilaf oluşturup oluşturmaması açısından bakıldığında, rivayetlerin %58’i fıkıh mezhepleri arasında ihtilafli bir konuda delil olarak kullanılmışken %48’i ise herhangi bir ihtilaf olmayan konuda kullanılmıştır. İhtilafa yol açan rivayetlere bakıldığında ise rivayetler sebebiyle oluşan ihtilafın %15’inin Hanefilerin kendi aralarında ortaya çıktığı görülmektedir. %31’i ise hem Hanefilerin kendi aralarında hem de diğer fıkıh mezhepleri ile ihtilaf oluşturan konulardan oluşmaktadır. Rivayetlerin %54’ü ise Hanefiler ile diğer fıkıh mezhepleri arasında ihtilaf oluşan konularla ilgilidir.

Rivayetlerin %54’ü herhangi bir uygulama veya rivayetle çelişmezken %46’sına aykırı bir uygulama veya rivayet mevcuttur.

Rivayetlerin %92’sinde delil olarak kullanıldığı konuda, söz konusu za’fı şiddetli veya problemlili rivayetten başka rivayetler veya rivayet dışı deliller mevcuttur. Yani delillendirmede yalnızca zayıf rivayetten yola çıkılmamaktadır.

⁷²Dârekutnî, Cilt 4, s. 510; Mergînânî, Cilt 4, s. 1449; Zeylaî, *Naşbü’r-râye*, Cilt 4, s. 185.

⁷³Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa’d b. Menî el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, Mektebetü’l-Hancî, Kâhire 2001, Cilt 3, s. 121; İbn Adî, Cilt 4, s. 250; Mergînânî, Cilt 4, s. 1482; Zeylaî, *Naşbü’r-râye*, Cilt 4, s. 227; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, Cilt 2, s. 221.

Rivayetlerin %50'sinde, rivayetin merfû şekliyle birlikte mevkûf, maktû yahut mürsel şekli de mevcuttur. Rivayetlerin %30'u ile ümmetin uygulaması aynı yöndedir.

Rivayetlerin ilk geçtiği fıkıh kaynaklarına bakıldığında, rivayetlerin %33'ü ilk olarak *el-Hidâye*'de yer alırken, %54'ü *el-Hidâye* öncesinde Serahsî (ö. 483/1090) tarafından, %4'ü Kudûrî (ö. 428/1037) tarafından delil olarak kullanılmıştır. Yani rivayetlerin %67'si *el-Hidâye* öncesindeki fıkıh kitaplarında delil olarak kullanılmıştır. Rivayetlerin %9'u Mergînânî ile çağdaş olan Kâsânî (ö. 587/1191) tarafından da aktarılmıştır.

Rivayetlerin %54'ünün diğer fıkıh mezhepleri tarafından bilindiğine dair herhangi bir delil yoktur. Rivayetlerin %33'ü bilinmesine rağmen daha sahih rivayetlerin mevcudiyeti, rivayetin zayıf olarak görülmesi gibi sebeplerle delil olarak kullanılmamaktadır. %13'lük bir rivayet dilimi ise diğer fıkıh mezhepleri tarafından bilinip kullanılmakta ya da farklı manalara hamledilmektedir.

Rivayetlerin, %46'sı kavfî, %33'ü fiilî sünnet, %21'i ise emir veya nehy içermektedir.

Rivayetlerin %80'i cezm sığasıyla kullanılırken %20'si temrîz sığasıyla ifade edilmiştir.

Şerhlerin rivayetlerle ilgili açıklamalarına bakıldığı zaman za'fı şiddetli olarak tespit ettiğimiz rivayetlerin %92'sinin sıhhati hakkında Bâbertî (ö. 786/1384) hiçbir açıklamada bulunmazken %8'lik dilimdeki hadislerin sened ve sıhhat durumları için çok zayıf bilgiler vermekle yetinmiştir. İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1448), rivayetlerin %58'i için "لم أجده" (bulamadım) yorumunda bulunmuştur. Zeylaî (ö. 762/1360) ise rivayetlerin %54'ü için "غريب" (garibtir) yorumunda bulunmuştur. Rivayetlerin sened ve sıhhat durumları için en ayrıntılı bilgi veren muharric ise Bedrüddîn el-Aynî'dir (ö. 855/1451).

***eş-Şerhu'l Kebîr*'de Geçen İhticâca Elverişsiz Rivayetler**

Bu çalışmada, *eş-Şerhu'l-Kebîr*'de za'fı şiddetli ve mevzû olarak tespit ettiğimiz rivayet sayısı 28'dir. Bu rivayetlerin listesi aşağıdaki gibidir:

Hiçbir Senedi Bulunmayan Rivayetler	(25). Kadınların Ömürlerinin Yarısını Namaz Kılmadan Geçirdiklerine Dair Rivayet	تَمَكُّتٌ إِحْدَاثُ شَطْرَ ذَهْرِمَا لَا تُصَلِّي 74
	(26). Hz. Peygamber'in Secdeden Kalkarken Ellerini Yere Yaslayarak Kalktığına Dair rivayet	أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - كَانَ إِذَا قَامَ فِي صَلَاتِهِ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى الْأَرْضِ كَمَا يَصْنَعُ (العاجن) 75
Hiçbir Senedi Bulunmayan Rivayetler (DEVAM)	(27). Müzdelife'de Gecelemeyen Kişinin Haccının Kabul Olmayacağına Dair Rivayet	مَنْ تَرَكَ الْأَمْبِيَّتَ بِمُزْدَلِفَةَ فَلَا حَجَّ لَهُ 76
	(28). "Kim Bir Yiyecek Bulursa Yesin" Rivayeti	مَنْ وَجَدَ طَعَامًا فَلْيَأْكُلْهُ وَلَا يُعْرِفْهُ 77
	(29). Çok Yakın Akraba İle Evlenilmemesine, Aksi Takdirde Çocuğun Cılız Olacağına Dair Rivayet	لَا تُنْكِحُوا الْقُرْبَانَ الْقُرْبَانَ فَإِنَّ الْوَلَدَ يُخْلِقُ ضَاوِئًا 78

⁷⁴ Ebû Abdullâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî, *İhtilâfû'l-'ulemâ* (Thk. Seyyid Subhi es-Samarrâî), Beyrût 1984, s. 37; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, Cilt 2, s. 145; Ebû'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Kazvîni Râfîi, *el-'Azîz fî Şerhi'l-Vecîz (eş-Şerhu'l-kebir)*, Beyrût 1997, Cilt 1, s. 292; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, I-XXV, Cidde ts , Cilt 2, s. 405; Ömer b. Ali el-Ensârî İbnü'l-Mülakkın, *Bedrü'l-münîr fî tahrici ehâdişi's-Şerhi'l-kebir*, Riyâd 2004, Cilt 3, s. 55; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ḥabîr fî tahrici ehâdişi'r- Râfîiyyi'l-kebir*, Kurtuba 1995, Cilt 1, s. 287; Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Hindî Fettenî, *Tezkiretü'l- mevzû'ât fî'l-eâdişi'l-merfû'ât*, İdâretü't-tabâatü'l-müneyyera, Mısır 1343, s. 33; Ali el-Kârî, s. 85; Aclûnî, *Keşfü'l-ḥafâ*, Cilt 1, s. 284; İmam Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fevâ'idü'l-mecmû'a fî'l ehâdişi'l-mevzû'a*, Beyrût 1987, s. 30; Ebû'l Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Halil b. İbrâhîm et-Trablusî Kâvukcî, *el-Lü'lü'ü'l-merşû' fî mâ lâ asle lehü ev bi-aşlihî mevzû'*, Beyrût 1994, s. 67.

⁷⁵ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî Gazzâlî, *el-Vaşiṭ fî'l-mezheb*, Dârü's-Selâm, I-VII, yy. 1997, Cilt 2, s. 142; Râfîi, *eş-Şerhu'l-kebir*, Cilt 1, s. 528; Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhaddîn Abdîrrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Şerhu Müşkili'l-Vaşiṭ (el-Vaşiṭ fî'l-mezheb içerisinde)*, Dârü's-Selâm, yy. 1997, Cilt 2, s. 142; Nevevî, *el-Mecmû'*, Cilt 3, s. 421; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 3, s. 678; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ḥabîr*, Cilt 1, s. 467.

⁷⁶ Râfîi, *eş-Şerhu'l-kebir*, Cilt 3, s. 421; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 6, s. 249; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ḥabîr*, Cilt 2, s. 491.

⁷⁷ Râfîi, *eş-Şerhu'l-kebir*, Cilt 6, s. 367; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 7, s. 162; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ḥabîr*, Cilt 3, s. 164.

⁷⁸ Râfîi, *eş-Şerhu'l-kebir*, Cilt 7, s. 467; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 7, s. 499; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ḥabîr*, Cilt 3, s. 304.

Tek Bir Tarîkten Gelen Za'fı Şiddetli Rivayetler	(30). Hz. Peygamber'in Abdest Alırken Hiç Kimseden Yardım İstemediğine Dair Rivayet	أَنَا لَا أُسْتَعِينُ فِي وَضوئِي بِأَحَدٍ . قَالَهُ لِعَمْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَقَدْ بَادَرَ لِيَصْبِ الْمَاءَ عَلَيَّ يَدَيْهِ ⁷⁹
	(31). Hz. Peygamber'in Güneş ve Aya Dönerek İhtiyaç Gidermeyi Yasakladığına Dair Rivayet	ورد التَّهْمِي عَنْهُ (عَنْ اسْتِثْمَالِ الشَّمْسِ وَالْقَمَرِ بِالْفَرْجِ) ⁸⁰
	(32). Hz. Peygamber'in Abdestte Kullandığı Su Miktarı İle İlgili Rivayetler	روي أنه عَلَيْهِ السَّلَامُ تَوَضَّأَ بِبُصْفٍ ⁸¹
	(33). Hz. Peygamber'in Sakalını Örtmüş Halde Namaz Kılan Kişiyi Sakalın Yüzden Olduğunu Söyleyerek Yüzünü Açması İçin Uyardığına Dair rivayet	رَوِيَ أَنَّهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - رَأَى رَجُلًا عَطَى لِيَحْتَبَهُ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ فَقَالَ : (كَشِفْتَ لِيَحْتَبَكَ فَإِنَّهَا مِنْ الْوَجْهِ) ⁸²
Tek Bir Tarîkten Gelen Za'fı Şiddetli Rivayetler	(34). Cemaatin Sehv Secdesi Yapması ile İlgili Rivayet	لَيْسَ عَلَيَّ مِنْ خَلْفِ الْإِمَامِ سَهْوٌ ، فَإِنَّ سَهْوَ الْإِمَامِ فَعَلَيْهِ وَعَلَيَّ مِنْ خَلْفِهِ السَّهْوِ ⁸³

⁷⁹ İbn Adî, Cilt 8, s. 243; Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ el-Mevsilî et-Temîmî Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, Dârü'l-Me'mûn bi't Tûrâs, Beyrût 1987, Cilt 1, s. 200; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 1, s. 133; Nevevî, *el-Mecmû'*, Cilt 1, s. 382; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 2, s. 242; Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân Heysemî, *Keşfü'l-estâr 'an zevâ'idil-Bezzâr*, Müessesetü'r-risâle, Beyrût 1979, Cilt 1, s. 136; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-habîr*, Cilt 1, s. 167; Elbânî, *Silsiletü eĥâdîş'i'z-za'ife*, Cilt 13, s. 933.

⁸⁰ Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali el-Hakîm Tirmizî, *el-Menhiyyât*, Kâhire 2002, s. 33; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 1, s. 136; Nevevî, *el-Mecmû'*, Cilt 2, s. 110; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 2, s. 304; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-habîr*, Cilt 1, s. 1800; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed İbn Arrâk, *Tenzihü'ş-şerî'ati'l-merfû'a anil-aĥbâr'i'ş-şenî'ati'l-mevzû'a*, Mısır ts., Cilt 2, s. 401; Elbânî, *Silsiletü eĥâdîş'i'z-za'ife*, Cilt 2, s. 350.

⁸¹ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Cilt 8, s. 278; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 1, s. 196; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 1, s. 194; Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, Cilt 3, s. 436; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 2, s. 601; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, Cilt 1, s. 219; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-habîr*, Cilt 1, s. 255.

⁸² Ebû Şucâ' Şîrûye b. Şehredâr Deylemî, *Firdevsu'l-aĥbâr bi-me'sûri'l-ĥitâb*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrût 1986, Cilt 5, s. 127; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 1, s. 107; Nevevî, *el-Mecmû'*, Cilt 1, s. 413; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 3, s. 676; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-habîr*, Cilt 1, s.92; Elbânî, *Silsiletü eĥâdîş'i'z-za'ife*, Cilt 9, s. 566.

⁸³ İbn Ebû Şeybrâ, Cilt 2, s. 438; Abdürrezzâk, Cilt 2, s. 316; Dârekutnî, *es-Sünen*, Cilt 1, s. 377; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 2, s. 352; Deylemî, Cilt 3, s. 390; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 2, s. 92; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 4, s. 228; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-habîr*, Cilt 2, s. 11; Elbânî, *Silsiletü eĥâdîş'i'z-za'ife*, Cilt 6, s. 553.

(DEVAM)	(35). Hz. Peygamber'in Vitr Namazında Kunutu Son Rekâta Yaptığına Dair Rivayet	أَنَّهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ إِذَا أوترَ قنَتَ فِي الرَّجْعَةِ الْآخِرَةِ ⁸⁴
	(36). Abdesti olmayan İmamın Kıldırıldığı Namaz Hakkındaki Rivayet	إِذَا صَلَّى الْإِمَامُ بِقَوْمٍ وَهُوَ عَلَى غَيْرِ وَضوءٍ أُجْرَاتُهُمْ وَيُعِيدُ ⁸⁵
	(37). Cuma Namazının Kırk Kişiyile Kılınacağına Dair Rivayet	مَضَّتِ السَّنَةُ أَنْ (فِي) كُلِّ أُزْبَعَيْنِ فَمَا فَوْقَهَا جُمُعَةٌ ⁸⁶
	(38). Anne ile Çocuğunun Ayrılmamasına Dair Rivayet	لَا يَفْرُقُ بَيْنَ الْأُمِّ وَوَلَدِهَا . قَبْلَ : إِلى مَتَى ؟ قَالَ : حَتَّى يَبْلُغَ الْغُلَامُ وَتَحِيضَ الْجَارِيَةِ ⁸⁷
	Tek Bir Tarikten Gelen Za'fi	(39). Şu'fa Hakkının Hemen Talep Edilmesi Gerektiğine Dair Rivayet

⁸⁴ Dârekutnî, *es-Sünen*, Cilt 2, s. 32; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 2, s. 126; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 4, s. 330; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ğabîr*, Cilt 2, s. 39.

⁸⁵ Dârekutnî, *es-Sünen*, Cilt 1, s. 364; Deylemî, Cilt 1, s. 347; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 2, s. 162; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 4, s. 441; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ğabîr*, Cilt 3, s. 72; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Süyûtî, *el-Câmi'u's-şagîr fi eğâdîşil-beşîr'n-nezir*, Beyrût 1981, Cilt 1, s. 453; Elbânî, *Silsiletü eğâdîşil-z-zâife*, Cilt 5, s. 396.

⁸⁶ Dârekutnî, *es-Sünen*, Cilt 2, s. 3; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 3, s.177; Gazzâlî, *el-Vaşıf*, Cilt 2, s. 266; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 2, s. 255; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 4, s. 595; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ğabîr*, Cilt 2, s. 137.

⁸⁷ İbn Ebû Şeybe, Cilt 7, s. 681; Dârekutnî, *es-Sünen*, Cilt 3, s. 68; Ebû Abdullâh b. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbüri, *el-Müstedrek ale's-Şağihayn*, Dârü'l-Harameyn, Kâhire 1997, Cilt 2, s. 71; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 9, s. 128; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 4, s. 132; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 6, s. 520; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ğabîr*, Cilt 3, s. 36.

⁸⁸ İbn Mâce, *Şu'fa*, 4; İmâm Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehğâr fi zevâ'idü Müsned-i'l-Bezzâr*, Beyrût 1988, Cilt 12, s. 30; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtîm, *Kitâbü'l-İlel ve beyânü mâ vağa'a mine'l-ğata'i ve'l-ğalel fi b'azi tıruğı'l-eğâdîşil-merviyye fi's-sünnetin-nebeviyye*, Mektebetü'l-Meliki'l Fahd, Riyâd 2006, Cilt 4, s. 298; İbn Adî, Cilt 7, s. 379; Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Alî Beyhakî, *es-Sünenü's-şuğrâ* (Thk. Emîn Kal'acı), Pakistan ts., Cilt 2, s. 317; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 6, s. 108; Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrût ts., Cilt 6, s. 563; Gazzâlî, *el-Vaşıf*, Cilt 4, s. 97; Deylemî, Cilt 2, s. 363; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 5, s. 537; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 7, s. 13; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ğabîr*, Cilt 3, s. 125; Muhammed Nâsirüddin Elbânî, *İrvâu'l-ğalîl fi tağrici eğâdîş Menâri's Sebîl*, Mektebetü'l-İslâmî, I-IX, Beyrût 1979, Cilt 5, s. 379.

Şiddetli Rivayetler (DEVAM)	(40). Yabanileşen Hayvanın Öldürülme Şekli ile Alakalı Rivayet	كل إنسية توحشت فذكاتها ذكاة الوحشية ⁸⁹
	(41). Zorla Yaptırılan Yeminin Geçersiz Olduğuna Dair Rivayet	لَيْسَ عَلَى مَقْهُورٍ يَمِينٌ ⁹⁰
	(42). Hüküm Verecek Kişinin Açken Ve Susuzken Hüküm Vermemesi Gereğine Dair Rivayet	لَا يَقْضِي الْقَاضِي إِلَّا وَهُوَ شَبَعَانِ رَيَّانٍ ⁹¹
Başka Tarîklerle Zayıflıktan Kurtulamayan Rivayetler	(43). Güneşte Isınmış Suyla İlgili Rivayet	أَنَّ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - نَهَاها عَنِ التَّشْمِيسِ ، وَقَالَ : إِنَّهُ يُورِثُ الْبِرْصَ ⁹²
	(44). Avret Mahallinin Göbek ile Dizkapağı Arası Olduğuna Dair Rivayet	أَنَّهُ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - قَالَ فِي الرَّجُلِ يَشْتَرِي الْأَمَةَ : لَا أَسْ أَنْ يَنْظُرَ إِلَيْهَا إِلَّا إِلَى الْعَوْرَةِ ، وَعَوْرَتِهَا مَا بَيْنَ مَعْقَدِ إِزَارِهَا إِلَى رِكْبَتِهَا ⁹³

⁸⁹ İbn Adî, Cilt 3, s. 379; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 9, 246; Râfîî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 12, s. 10; İbnü'l-Mülakkin, Cilt 9, s. 251; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ḥabîr*, Cilt 4, s. 244; Elbânî, *Silsiletü eḥâdîş'i'z-zâife*, Cilt 6, s. 161.

⁹⁰ Dârekutnî, *es-Sünen*, Cilt 4, s. 171; Deylemî, Cilt 3, s. 391; İbnü'l-Cevzî, *et-Taḥkîk*, Cilt 2, s. 383; Râfîî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 12, s. 346; Nevevî, *el-Mecmû'*, Cilt 19, s. 214; İbnü'l-Mülakkin, Cilt 9, s. 473; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ḥabîr*, Cilt 4, s. 317; Süyûtî, *el-Câmi'u's-şâgîr*, Cilt 2, s. 458; Elbânî, *Silsiletü eḥâdîş'i'z-zâife*, Cilt 9, s. 368.

⁹¹ İbn Adî, Cilt 6, s. 34; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîḫü Bağdâd*, Cilt 7, s. 262; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaṭ*, Cilt 5, s. 306; Râfîî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 12, s. 461; İbnü'l-Mülakkin, Cilt 9, s. 570; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ḥabîr*, Cilt 4, s. 347.

⁹² Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer Ukaylî, *ed-Duafâü'l-kebîr*, Riyâd, 2000, Cilt 2, s. 550; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsaṭ*, Cilt 6, s. 347; İbn Adî, Cilt 3, s. 475; Dârekutnî, *es-Sünen*, Cilt 1, s. 39; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 1, s. 6; Deylemî, Cilt 5, s. 54; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, Cilt 2, s. 6; Râfîî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, ilt 1, s. 20; İbnü'l-Mülakkin, Cilt 1, s. 422; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, Cilt 1, s. 214; İbn Arrâk, *Tenzîhü's-şer'î'a*, Cilt 2, s. 78; Şevkânî, *Fevâ'idü'l-mecmû'a*, s. 28;

⁹³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 2, s. 227; Cilt 5, s. 329; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, Cilt 3, s. 147; Râfîî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 2, s. 36; İbnü'l-Mülakkin, Cilt 4, s. 164; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-ḥabîr*, Cilt 1, s. 506.

	(45). Şehadet Getiren Kişinin Arkasında Namaz Kılınabileceğine Dair Rivayet	صلوا خلف من قال : لا إله إلا الله ، وَعَلَى من قال : لا إله إلا الله ⁹⁴
	(46). Hz. Peygamber'in Gece Kurban Kesmeyi Yasakladığına Dair Rivayet	أَنَّهُ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - نَهَى عَنِ الذَّبْحِ لَيْلًا ⁹⁵
	(47). Hz. Peygamber'in Uğur için Yapılan Kurban Kesimini Yasakladığına Dair Rivayet	أَنَّهُ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - نَهَى عَنِ ذَبَائِحِ الْعَجْرِ ⁹⁶
	(48). Düşük Bebeklere İsim Koymaya Dair Rivayet	سَمُّوا السَّقَطَ ⁹⁷
	(49). Müslümanların Gayrimüslimlerle Meclislerde Bir Tutulmaması Gerektiğine Dair rivayet	أَنَّهُ جَلَسَ بِجَنْبِ شُرَيْحٍ فِي حُضُومَةٍ لَهُ مَعَ يَهُودِيٍّ ، فَقَالَ : لَوْ كَانَ خَصْمِي مُسْلِمًا جَلَسْتُ مَعَهُ بَيْنَ يَدَيْكَ ، وَلَكِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ - صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - يَقُولُ : لَا تَسَاوَوْهُمْ فِي الْمَجَالِسِ ⁹⁸

⁹⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, Cilt 12, s. 447; İbn Adî, Cilt 5, s. 301; Dârekutnî, *es-Sünen*, Cilt 2, s. 56; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 4, s. 19; Deylemî, Cilt 2, s. 384; İbnü'l-Cevzî, *'İlelü'l-mütenâhiye*, Cilt 1, s. 421; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebir*, Cilt 2, s.168; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 4, s. 463; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, Cilt 3, s. 41; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhişü'l-ğabîr*, Cilt 2, s. 75.

⁹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, Cilt 11, s. 190; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 9, s. 290; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebir*, Cilt 12, s. 75; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 9, s. 310; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâ'id*, Cilt 4, s. 22; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhişü'l-ğabîr*, Cilt 4, s. 260.

⁹⁶ İbn Hibbân, *Kitâbü'l-mecrûhîn*, Cilt 2, s. 19; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 9, s. 314; İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, Cilt 2, s. 204; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebir*, Cilt 12, s. 116; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 9, s. 327; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhişü'l-ğabîr*, Cilt 4, s. 275; İbn Arrâk, *Tenzihü's-şerî'a*, Cilt 2, s. 248; Şevkânî, *Fevâ'idü'l-mecmû'a*, s. 159; Elbânî, *Silsiletü eğâdişi'z-za'ife*, Cilt 1, s. 413.

⁹⁷ Deylemî, Cilt 2, s. 308; Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdullâh b. Hüseyin ed-Dimaşkî eş-Şâfiî İbn Asâkir, *Târîhu medineti Dimaşk* (Thk. Umerî Ömer b. Ömer Garâme), Dâru'l-fikr, Beyrût 1995, Cilt 43, s. 46; Süyûtî, *el-Câmi'u's-şâgîr*, Cilt 2, s. 54; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebir*, Cilt 12, s. 118; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 9, s. 343; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhişü'l-ğabîr*, Cilt 4, s. 270; Elbânî, *Silsiletü eğâdişi'z-za'ife*, Cilt 7, s. 333; Cilt 5, s. 18.

⁹⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, Cilt 4, s. 139; Mâverdî, Cilt 16, s. 276; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 10, s. 136; İbnü'l-Cevzî, *'İlelü'l-mütenâhiye*, Cilt 2, s. 872; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebir*, Cilt 12, s. 494; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, Cilt 2, s. 352; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 9, s. 596; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhişü'l-ğabîr*, Cilt 4, s. 355.

Hz. Peygamber'e Ref' Edilmiş Olma İhtimali Olan Rivayetler	(50). Vücuttan Çıkan Şeylerin Abdesti Gerektirdiğine Dair Rivayet	الْوَضُوءُ مِمَّا خَرَجَ ⁹⁹
	(51). Namazların Kısaltılacağı Mesafe İle İlgili Rivayet	يَا أَهْلَ مَكَّةَ لَا تَقْصُرُوا فِي أَقْلٍ مِنْ أَرْبَعَةِ بَرَدٍ مِنْ مَكَّةَ إِلَى عُسْفَانَ وَإِلَى الطَّائِفِ ¹⁰⁰
	(52). Ramazan Orucunu Kaza Etmeyi Bir Sonraki Seneye Kadar Erteleyen Kişinin Fidyeye Vermesi Gerektiğine Dair Rivayet	مَنْ أَدْرَكَ رَمَضَانَ فَأَفْطَرَ لِمَرَضٍ ثُمَّ صَحَّ وَلَمْ يَقْضِهِ حَتَّى (دَخَلَ) رَمَضَانَ آخِرَ صَامَ الَّذِي أَدْرَكَهُ ثُمَّ يَقْضِي مَا عَلَيْهِ ، ثُمَّ يَطْعَمُ عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا ¹⁰¹

eş-Şerhu'l Kebîr'de geçen tüm bu delil olmaya elverişsiz rivayetler incelendiğinde senedleri açısından bu rivayetlerin %17'sinin senedsiz, %25'inin mevzû, %40'ının za'fının şiddetli, %18'inin aslı merfû olmadığı görülür.

Tüm bu rivayetler incelendiğinde, konuları açısından rivayetlerin %68'i ibadetlerle alakalı iken, kalan %32'si Nikâh, Lukata, Şufa, Yemin, Yargı-Savaş Hukuku ve günlük hayata dair rivayetlerden oluştuğu görülür.

Rivayetlerin %60'ı mezhepler arasında ihtilafli bir konuda delil olarak kullanılmaktadır. %40'ı ise herhangi bir ihtilaf olmayan konuda kullanılmıştır. Mezhepler arasında ihtilafa yol açan rivayetlere bakıldığında, rivayetler sebebiyle oluşan ihtilafın %10'unun Şâfiî mezhebi müntesiplerinin kendi aralarında ortaya çıkan ihtilafı olduğu görülmektedir.

Rivayetlerin %61'i herhangi bir uygulama veya rivayetle çelişmezken, %39'una aykırı bir uygulama veya rivayet mevcuttur.

⁹⁹ Abdürrezzâk, Cilt 1, s. 168; Dârekutnî, *es-Sünen*, Cilt 1, s. 151; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ'*, Cilt 8, s. 320; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 1, s. 116; Deylemî, Cilt 4, s. 426; İbnü'l-Cevzî, *'İlelü'l-mütenâhiye*, Cilt 1, s. 365; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebir*, Cilt 1, s. 154; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 2, s. 421; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-habîr*, Cilt 1, s. 207.

¹⁰⁰ Dârekutnî, *es-Sünen*, Cilt 1, s. 387; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 2, s. 137 Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebir*, Cilt 2, s. 219; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 4, s. 543; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-habîr*, Cilt 2, s. 96.

¹⁰¹ Dârekutnî, *es-Sünen*, Cilt 2, s. 197; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebir*, Cilt 3, s. 242; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 5, s. 733; İbnü'l-Cevzî, *et-Taḥkîk*, Cilt 2, s. 97.

Rivayetlerin %93'ünde delil olarak kullanıldığı konuda, söz konusu za'fı şiddetli veya problemlili rivayetten başka deliller mevcuttur.

Rivayetlerin %21'inde, rivayetin mevkûf, maktû yahut da mürsel şekli de mevcuttur.

Rivayetlerin %7'si ile ümmetin uygulaması aynı yöndedir.

Rivayetlerin ilk geçtiği fıkıh kaynaklarına bakıldığında, %42'si ilk olarak Râfiî'nin (ö. 623/1226) *el-'Azîz*'inde yer almaktadır. %14'ü Ebû Hâmid Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *Vasît*'inde, %40'ı *Hâvi'l-kebîr* ve *Mühezzeb*'de ve %4'ü *el-Üm*'de delil olarak kullanılmıştır. Yani rivayetlerin %58'i *eş-Şerhu'l Kebîr* öncesindeki fıkıh kitaplarında delil olarak kullanılmıştır.

Rivayetlerin %36'sının diğer mezhepler tarafından bilindiğine dair herhangi bir delil yoktur. %14'ü, diğer mezhepler tarafından bilinmesine rağmen, daha sahih rivayetlerin mevcudiyeti, rivayetin zayıf olarak görülmesi gibi sebeplerle delil olarak kullanılmamaktadır. %36'lık bir rivayet dilimi, diğer mezhepler tarafından bilinip kullanılmaktadır. %14'lük kısım ise bilinip kullanılmakta, fakat farklı manalara hamledilmektedir.

Rivayetlerin, %72'si kavfî, %17'si fiilî sünnet, %11'i ise emir veya nehy içermektedir. Rivayetlerin %28'i cezm şıgasıyla kullanılırken %72'si temrîz şıgasıyla ifade edilmiştir.

Her İki Eserde Geçen İhticâca Elverişsiz Rivayetler

Bu çalışmada hem *el-Hidâye*'de hem de *eş-Şerhu'l Kebîr*'de bulunan za'fı şiddetli ve mevzû olarak tespit ettiğimiz rivayet sayısı 4'tür. Bu rivayetlerin listesi aşağıdaki gibidir:

Hiçbir Bulunmayan Rivayetler	Senedi	(53). Menfaat Sağlayan Her Ödücün Ribâ Sayılacağına Dair Rivayet	نَهَى عَنْ قَرْضِ جَرٍ مَنْفَعَةٍ / كَلَّ قَرْضِ جَرٍ مَنْفَعَةٍ فَهُوَ رِبَاٌ ¹⁰²
		(54). Kaybolan Kişinin (Mefkûd) Eşinin Durumla İlgili Bir Haber	هِيَ امْرَأَتُهُ حَتَّى يَأْتِيَهَا الْبَيَانُ ¹⁰³

¹⁰² Ebû'l-Cehm el-Alâ b. Mûsa el-Bâhilî, *Cüz-ü Ebî'l Cehm*, Riyâd 199, s. 53. (Hadis No: 92); Ebû'l-Hasen Nûruddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Buğyetü'l-Bâhiş 'an Zevâidi'l-Hâriş*, I-II, Medine 1992, Cilt 1, s. 500; Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, Beyrût ts, *el-Mebsût*, Cilt 14, s. 35; Gazzâlî, *el-Vasîf*, Cilt 3, s. 453; Merginânî, Cilt 4, s. 1506; Cilt 3, s. 1065; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 4, s. 433; İbnü'l-Mülakkîn, Cilt 6, s. 621; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 4, s. 60; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhişü'l-ħabîr*, Cilt 3, s. 80; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, Cilt 2, s. 164.

¹⁰³ Dârekutnî, *es-Sünen*, Cilt 3, s. 311; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 7, s. 445; Merginânî, Cilt 2, s. 905; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 3, s. 473; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 9, s. 485.

	Ortaya Çıkmadıkça Kayıp Kişinin Karısı Olduğuna Dair Rivayetler	
	(55). "Katile Vasiyet Yoktur" Rivayeti	لَا وَصِيَّةَ لِقَاتِلٍ ¹⁰⁴
Hz. Peygamber'e Ref' Edilmiş Olma İhtimali Olan Rivayetler	(56). Hünsâ'nın Mirasçılığıyla Alakalı Rivayet	سُئِلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ الْحُتْنِيِّ كَيْفَ بُورِثَ؟ قَالَ: مِنْ حَيْثُ يُبُولُ ¹⁰⁵

SONUÇ

Hanefî mezhebini temsilen *el-Hidâye* ve Şâfiî mezhebini temsilen *eş-Şerhu'l-kebîr* adlı eserlerde, fıkhîta ihticâca elverişli olmayacak kadar zayıf olduğu halde delil olarak kullanılan rivayetlerin bulunup bulunmadığı ve eğer mevcut ise neden delil olarak kullanıldıklarını belirlemeyi amaçlayan çalışmamız neticesinde, her iki eserde de za'fı şiddetli veya mevzû sayılabilecek bazı rivayetlerin delil olarak kullanıldığı görülmüştür.

Çalışmamızda "ihticâca elverişli olmayacak kadar zayıf rivayetler", za'fı şiddetli rivayet kavramına tekabül etmektedir. Araştırmamızda, *el-Hidâye*'de 24, *eş-Şerhu'l-kebîr*'de 28 ve her ikisinde birlikte geçen 4 rivayet olmak üzere toplamda 56 senedsiz, za'fı şiddetli ya da merfû halinin za'fı şiddetli olmakla birlikte Hz. Peygamber'e ref' edilmiş olma ihtimali olan rivayet tespit edilmiştir. *el-Hidâye* merfû olan ve olmayan yaklaşık 1085 rivayeti içerirken, *eş-Şerhu'l-kebîr*'de geçen rivayet sayısının 2743 olduğu düşünülürse, *el-Hidâye* için tüm rivayetler arasında delil olarak kullanılmayacak kadar problemlili rivayetlerin oranı 2.5 iken *eş-Şerhu'l-kebîr* için bu oran 1.1'dir. Aynı zamanda bu oranlar, ehl-i re'yi temsil eden Hanefîlerle ehl-i hadîse yakın olan Şâfiîlerin zayıf hadis kullanımları arasında çok önemli bir farklılık olmadığına işaret etmektedir.

Sened açısından, delil olarak kullanılmaya elverişli olmadığı belirlenen rivayetlerin yaklaşık %25'inin hiçbir senedine ulaşılamamıştır. Bu rivayetler

¹⁰⁴Abdürrezzâk, Cilt 9, s. 84; Taberânî, el-Mu'cemül-evsa't, Cilt 9, s. 127; Dârekutnî, *es-Sünen*, Cilt 4, s. 237; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 6, s. 281; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 7, s. 262; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 7, s. 21; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-habîr*, Cilt 3, 197; Mergînânî, Cilt 4, s. 1723; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 4, s. 402.

¹⁰⁵Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Cilt 6, s. 261; İbn Ebû Şeybe, Cilt 10, s. 538; Abdürrezzâk, Cilt 10, s. 308; İbn Adî, Cilt 4, s. 227; İbn Hacer el-Askalânî, *Telhîşü'l-habîr*, Cilt 1, s. 224; İbnü'l-Mülakkın, Cilt 2, s. 483; Râfiî, *eş-Şerhu'l-kebîr*, Cilt 1, s. 170-171; Zeylaî, *Naşbü'r-râye*, Cilt 4, s. 417.

tahrîc eserlerinde “لم اجده” veya “غريب جدا” gibi ifadelerle belirtilmiştir. %28.5’inin za’fı şiddetlidir, %27’si mevzûdur ve %19.5’inin aslı merfû değildir.

Bu eserlerde geçen ihticâca uygun olmayan rivayetlerin %54’ü delil olarak kullanıldığı fıkıh kitabında cezm sığasıyla aktarılırken %46’sı temrîz sığasıyla aktarılmıştır. Cezm-temrîz sığasının kullanımı, Hanefîler ile Şâfiîlere ait fıkıh eserlerinde farklılık göstermektedir. Şâfiî fikhına dair *eş-Şerhu’l-kebîr*’de za’fı şiddetli ve mevzû rivayetlerin %72’si temrîz sığasıyla ifade edilmiştir. *el-Hidâye*’de ise bu rivayetler daha çok cezm sığasıyla aktarılmıştır. Bu durum Râfiî’nin temrîz sığalarını, rivayetlerin sıhhatlerini göz önünde bulundurarak kastî olarak kullanmış olduğunu akla getirmektedir.

Za’fı şiddetli ya da mevzû rivayetlerin yaklaşık %57’si ibadetlerle alakalı konulardadır. Rivayetlerin %59’u fıkıh mezhepleri arasında ihtilaf oluşturan konularda delil olarak kullanılmıştır. Hiçbir senedi bulunmayan rivayetlerin çoğunlukla fıkıh mezhepleri arasında ihtilafa sebep olmayan rivayetlerden oluşması ve ihtilafa sebep olan rivayetlerin ise zaman zaman mezhep içi ihtilafa sebep olması dikkate şayandır.

Delil olmaya elverişsiz bu rivayetlerin %57.5’i herhangi bir rivayet veya uygulama ile çelişmezken %42.5’i bir rivayet veya uygulamayla çelişmektedir ve buna rağmen delil olarak kullanılmıştır. Bu noktada rivayetin, diğer delillerle çelişmesine rağmen, deliller arasında nereye oturduğunu görmek gerekir. Zira incelediğimiz rivayetlerin yaklaşık %93’ünde, delil olarak kullanılan söz konusu rivayetten başka deliller de mevcuttur. Bu durum, zayıf rivayetlerin tek başlarına delil olarak görülmediklerini, diğer deliller içerisinde tâli bir delil olarak görüldüğünü ve buna uygun hüküm verildiğini göstermektedir. Çalışmamız, fıkhıta ortaya konulan bir hüküm zayıf hadise uygun olsa bile, bu hükmün sadece zayıf hadislerden çıkarılmadığını ortaya koymuştur. Za’fı şiddetli veya mevzû rivayet dışında aynı yönde delil bulunmayan %7’lik rivayetin ise, konu hakkında söz konusu rivayet dışında herhangi bir delil bulunmadığı için kullanıldığı düşünülebilir.

Bu eserlerdeki delil olmaya elverişsiz rivayetlerin %62.5’i, yer aldıkları fıkıh kitabından daha önceki dönemlerde yazılmış eserlerde de delil olarak kullanılmışlardır. Bu durum, rivayetlerin incelediğimiz eserlerin müellifleri tarafından önceki eserlerde kullanılmış olduğu için delil olarak kullandıkları ihtimalini akla getirmektedir. *el-Hidâye*’deki rivayetlerin çoğu daha önce Serahsî (ö. 483/1090) tarafından delil olarak kullanılmışken, *eş-Şerhu’l-kebîr*’dekilerin çoğu ise Ebü’l Hasen el-Mâverdi (ö. 450/1058) tarafından delil olarak kullanılmıştır. Rivayetlerin %37.5’i ise ilk defa incelediğimiz eserlerde yer almışlardır. Özellikle hiçbir senedi bulunmayan rivayetler, genellikle *el-*

Hidâye ya da *eş-Şerhu'1-kebîr* öncesinde herhangi bir fıkıh kaynağında kullanılmamıştır. Rivayetlerin *el-Hidâye* ve *eş-Şerhu'1-kebîr*'de kullanılmış olması, sonraki dönemlerde de delil olarak kullanılmasının önünü açmıştır.

İhticâca elverişsiz rivayetlerin %44.5'inin diğer mezhepler tarafından bilindiğine dair herhangi bir delil mevcut değildir. Rivayetlerin %19.1'ı diğer mezhepler tarafından bilinmesine rağmen daha sahih rivayetlerin mevcudiyeti, rivayetin zayıf olarak görülmesi gibi sebeplerle delil olarak kullanılmamaktadır. %36.4'lük bir rivayet dilimi ise diğer mezhepler tarafından bilinip kullanılmakta ya da kullanılmakta fakat farklı manalara hamledilmektedir.

Hem ehl-i hadîs hem de ehl-i re'y cephesinde, muhaddisler tarafından zayıf kabul edilen hadisler zaman zaman delil olarak kullanılabilir. Rivayetin delil olarak kullanıldığı konuyla ilgili mezhepler arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu olmadıkça, genellikle her iki taraf da birbirini zayıf hadis kullanmış olmakla itham etmemişlerdir. Fakat eğer konu, mezhepler arasında ihtilaf oluşturan bir konu ise tarafların birbirlerini zayıf rivayet kullanmakla itham ettikleri görülmüştür.

Zayıf hadisle amel konusunda, fukahânın yaklaşımı hadisçilerin yaklaşımından farklıdır. Hadisçiler bir hadisle amel edilip edilmeyeceği noktasında sıhhat durumundan hareket ederken, fukahâ her bir hadisi kendi şartları içinde değerlendirmiş, kimi zaman sıhhatine rağmen hadislerle amel etmemiştir. Kimi zaman ise çalışmamızda incelediğimiz rivayetlerde görüldüğü gibi sıhhat açısından problemlili rivayetlere uygun hükümler vermişlerdir.

Fakîhlerin zayıf hadisle istidlâlde bulunmaları çeşitli nedenlere bağlanabilir. Bu rivayetlerin kullanımı noktasında çeşitli tahminlerde bulunulmuştur. Kimi zaman rivayet hakkında önceki âlimleri açıklamaları da bu tahminlerde rol oynamıştır. Fakat rivayetlerin zayıflığına rağmen ne sebeple kullanıldığına dair açıklamada bulunulmuş olması yaygın bir durum değildir. Senedsiz rivayetler hakkında genellikle hiçbir karîne bulunmadığı için tamamen kendi tahminlerimiz ön plana çıkmıştır. Hiçbir senede sahip olmayan rivayetlerin kullanımına dair düşünülebilecek en iyimser tablo, rivayetin başka senedlerle mezhep temsilcilerine ulaşmış olma ihtimalidir. Bu ihtimal, özellikle fıkına dair eser bırakmayan Ebû Hanîfe için söz konusu olabilir.

Zayıf rivayetlerin kullanım sebeplerine dair öncelikle düşünülmesi gereken nokta, fukahânın bu rivayetleri zayıf olduğunu bilip za'fiyetini kabul

ettikleri halde mi yoksa zayıf kabul etmedikleri için mi kullandıklarıdır. Zira eğer rivayetleri zayıf kabul etmiyorlarsa, bu onların hadis ve râvi değerlendirme sisteminin muhaddislerinkinden farklı olduğunu ve kendi sistemleri içinde rivayetin zayıf kabul edilmemiş olduğunu gösterir ki bu durum rivayetlerin bir kısmında görülmüştür. Eğer zayıf kabul ediyorlarsa, bu durumda za'fiyetine rağmen rivayeti kullanmış olmalarının bir sebebi olmalıdır. Bu nedenler içerisinde rivayetten rivayete neredeyse hiç değişmeyen bir sebep, fukahânın söz konusu zayıf hadisi deliller arasından sadece bir delil olarak görmesidir. Yani fukahâ hadisin nisbetinden öte, manası üzerinde durmuş ve bu yüzden de zayıf hadislerle birlikte başka delilleri de göz önüne alarak ve zayıf hadisi tâli bir delil olarak kullanarak bir hükme ulaşmışlardır. Eğer başka deliller söz konusu ise rivayet -fukahâya göre- kıyas, amel...vb. delillerle desteklenip zayıflıktan kurtulmuş olabilir.

Zayıf hadislerin kullanım sebepleri incelenirken, fıkıhçılar ile hadisçilerin hadislere yaklaşım tarzlarının ve formasyonlarının farklı olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Konuyla ilgili anakronizme düşmemek açısından, geçmiş dönemlerdeki fıkıh ile hadis ilimleri arasındaki ayrımın bugünkü kullanımda olduğu gibi branş ve alan açısından değil, kişilerin bilgisi ve yeteneği açısından olduğu göz ardı edilmemelidir. Hadisçilik yönleri ağır basan Şâfiîlerin fıkıhına ait eserlerde de za'fı şiddetli ve mevzû rivayetlerin kullanılmış olması da esasında buna işaret etmektedir. Zira hadisi ve hadisin sıhhatine dair meseleleri bilmek ile hadisleri fıkihta delil olarak kullanmak farklı iki mesele olarak görülmelidir.

KAYNAKLAR

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâff' es-San'ânî, *el-Muşannef fi'l-eḥâdîş ve'l-âşâr fi'l-eḥâdîş ve'l-âşâr*, Meclisü'l-Âlemî, I-XII, yy. 1972.

Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Cerrâh b. Abdilhâdi el-Cerrâhî, *Keşfü'l-ḥafâ*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, I-II, Beyrût 1997.

Ali el-Kârî, Ebû'l Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî, *el-Maşnû' fî Ma'rîfeti'l- ḥadîşi'l-mevzû'*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1978.

Altıntaş, Fatma Betül. "Zayıf Hadisle Amel mi, Zayıf Hadise Uygun Hüküm Vermek mi? Hanefilerin İhticâca Elverişsiz Rivayetlere Yaklaşımları (el-Hidâye Örneği)." *Türkiye Lisans Üstü Çalışmaları Kongresi Bildiriler Kitabı-IV*: 999.

Altıntaş, Fatma Betül, *Hanefî ve Şâfiî Fıkıh Kitaplarındaki Za'fı Şiddetli Rivayetler (el-Hidaye ve eş-Şerhu'l-Kebîr Örneği)* Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2012 (Yüksek Lisans Tezi).

Avvâme, Muhammed, *Eşeru'l-ḥadîşi's-şerîf fî ihtilâfi'l-eimmeti ve'l-Fukahâ* (Çev. Hayri Kırbaşoğlu), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1980.

Bâzmûl, Muhammed, "Takvîyetü'l-ḥadîşi'z-za'îf beyne'l-muḥaddîşîn ve'l-fukahâ", *Ümmü'l Kurâ Üniversitesi Dergisi*, Cilt 15, s. 215-283.

Bedir, Murteza, "Oryantalistler ve İslam Hukuku", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* (Oryantalist İslam Hukukçuları Özel sayısı), Sayı 4, 2004, s. 11-42.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *ed-Da'avâtü'l-kebîr*, Merkezü'l-mahtûtât ve't türâsü'l-vesâik, Küveyt 1993.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I-X, Beyrût 2001

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âşâr*, I-XV, Dımaşk 1991.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî. *es-Sünenü's-şuğrâ* (Thk. Emîn Kal'acî), I-IV, Pakistan ts.

Bezzâr, İmâm Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik, *el-Baḥrû'z-zehḥâr fî zevâ'idî Müsned-i'l-Bezzâr*, I-XV, Beyrût 1988.

Brown, Jonathan A.C, *The Canonization of el-Bukhari and Muslim*, Leiden 2007.

Dârekutnî, Ebû'l Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed, *es-Sünen*, Dârü'l-Ma'rife, I-IV (İki Mücellette) Beyrût 1966.

Deylemî, Ebû Şucâ' Şîrûye b. Şehredâr, *Firdevsu'l-aḥbâr bi-me'şûri'l-ḥiṭâb*, Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, I-V, Beyrût 1986.

Düzenli, Muhittin, *Rivayetlerin Sihhatinin Tespitinde İlet ve Şâz Olgusunun Fonksyonu*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2008 (Doktora Tezi).

Ebû Dâvûd Sicistânî, Süleyman el-Eş'as b. İshâk, *el-Merâsil*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrût 1988.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ḥilyetü'l-evliyâ' ve ṭabakâtü'l-aşfiyâ'*, I-X, Beyrût 1987.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullâh b. İshâk el-İsfahânî, *Müsnedü el-İmam Ebî Ḥanîfe*, Mektebetü'l-Kevser, Riyâd 1994

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullâh b. İshâk el-İsfahânî, *Zikru aḥbâri işbahân*, I-II, yy. ts.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ el-Mevsilî et-Temîmî, *el-Müsned*, Dârü'l-Me'mûn bi't Tûrâs, I-XIV, Beyrût 1987.

Ebû'l-Cehm, el-Alâ b. Mûsa el-Bâhilî, *Cüz'ü Ebî'l Cehm*, Riyâd 1999.

Efendioğlu, Mehmet, "Metruk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 29, Ankara 2004.

Efendioğlu, Mehmet, "Münker", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32, İstanbul 2006.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddin, *İrvâu'l ğalîl fi taḥrîci eḥâdişi menâri's sebîl*, Mektebetü'l-İslâmî, I-IX, Beyrût 1979.

Elbânî, Muhammed Nâsiruddin, *Silsiletü eḥâdişi'z-za'ife ve'l-mevzû'a*, Mektebetü'l Meârif, I-XIV, Riyâd 2001.

Fettenî, Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Hindî, *Tezkiretü'l- mevzû'ât mevzû'ât fi'l-ehâdişi'l-merfû'ât*, İdâretü't-tabâatü'l-müneyyera, Mısır 1343.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, *el-Vaşiḥ fi'l-mezheb*, Dârü's-Selâm, I-VII, yy. 1997.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdullâh b. Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed, *Ma'rifetü 'ulûmi'l- ḥadîş*, Beyrût ts.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târîḫü Bağdâd*, Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, I-XIV, Beyrût ts.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Buğyetü'l-bâhiş 'an zevâidi'l-Hâriş*, I-II, Medine 1992.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân, *Keşfü'l-estâr 'an zevâidi'l-Bezzâr*, Müessesetü'r-risâle, I-V, Beyrût 1979.

Irakî, Ebü'l-Fadl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdürrahmân, *Fethu'l-muğîs* (Thk. Şeyh Ali Hasen Ali), Dârü'l-İmâm et-Taberî, 1996.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdullâh el-Cürcânî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-ricâl*, I-IX, Beyrût ts.

İbn Arrâk, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Tenzihü's-şerî'ati'l-merfû'a 'ani'l-aḥbâri's-şenî'ati'l- mevzû'a*, I-II, Mısır ts.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdullâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *Târîḫü medîneti Dımaşk* (Thk. Umerî Ömer b. Ömer Garâme), Dârü'l-fikr, I-XXXXXX, Beyrût 1995.

İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Kitâbü'l-İlel ve beyânü mâ vaka'a mine'l-ḥaṭa'i ve'l-ḥalel fî b'âzi ṭuruġi'l-eḥâdîši'l-merviyye fi's-sünneti'n-nebeviyye*, Mektebetü'l-Meliki'l Fahd, I-VII, Riyâd 2006.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî, *el-Muşannef fi'l-eḥâdîş ve'l-âşâr fi'l-eḥâdîş ve'l-âşâr*, Mektebetü'r Rüşd, I-XVI, Beyrût 2004.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *en-Nüket 'alâ İbni's-Şalâh* (Thk. Rebî b. Hâdî Umeyr), I-II, Medine 1984.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Nuḥbetü'l-Fiker Şerḥi (Nuzhetu'n-Nazar fi Tavzihi Nuḥbetil-Fiker)* (Çev. Talat Koçyiğit), Ankara 1971.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed, *Telḥîşü'l-ḥabîr fî taḥrîci eḥâdîşi'r-Râfi'iyi'l-kebîr*, I-IV, Kurtuba 1995.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahmân Receb el-Baġdâdî ed-Dimaşkî, *Şerḥu 'İleli't-Tirmizî*, I-II, yy. 1978.

İbn Sa'd, Ebû Abdullâh Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Baġdâdî, *et-Taḥakâtü'l-kübrâ*, Mektebetü'l-Hancî, I-XI, Kâhire 2001.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Baġdâdî, *et-Taḥkîk fî eḥâdîši'l-ḥilâf*, Dârü'l-kütübil-'ilmiyye, I-II, Beyrût 1994.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Baġdâdî, *'İlelü'l-mütenâhiye fî eḥâdîši'l-vâhiye*, I-II, Beyrût 1983.

İbnü'l-Hümâm, Kemalüddîn Muhammed b. Abdulvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî, *Fethu'l-ḳadîr li'l-'acizi'l-faḳîr*, I-X, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrût 2003.

İbnü'l-Mülakkın, Ömer b. Ali el-Ensârî, *Bedrü'l-münîr fî taḥrîci eḥâdîši's-Şerḥi'l-kebîr*, I-X, Riyâd 2004.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhaddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *'Ulûmü'l-ḥadîş (Muḳaddimetü İbni's-Salâh)* (Thk. Nureddin Itr), Dârü'l-fikr, Dimaşk ts.

İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osman b. Salâhaddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Şerhu Müşkili'l-Vaşıf (el-Vaşıf fi'l-mezheb içinde)*, Dârü's-Selâm, yy. 1997.

Juynboll, G. H. A., *Hadis Tarihinin Yeniden İnşâsı* (Çev. Salih Özer), Ankara Okulu, Ankara 2002.

Kahraman, Hüseyin, "Oryantalistlerin Fıkhî Hadislerin Menşei ile İlgili Görüşleri ve Tenkidi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, 2006.

Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd b. Kâsım ed-Dımaşkî, *Qavâ'idü't-tahdîş min fünûni muştalahî'l-ḥadîş*, Müessesetü'r-risâle, 2004.

Kâvukcî, Ebü'l Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Halil b. İbrâhîm et-Trablusî, *el-Lü'lü'ü'l-merşû' fi mâ lâ asle lehû ev bi-aşlihî mevzû'*, Beyrût 1994.

Kevserî, Muhammed Zâhid, *Fıkhü ehli'l-'Irâk ve ḥadîşühüm*, Mısır 2002.

Kızıl, Fatma, *Oryantalistlerin Hadislerin Menşeiini Tespite Yönelik Yöntemleri* (Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa 2005.

Koçinkağ, Mansur, "İmâm Şâfiî'ye Göre Fıkıh İlmi Açısından Hadisin İsnâdının Sıhhati Yeterli midir?" *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/21 (2018).

Koçinkağ, Mansur, *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'yy ve Hadis* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018).

Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay, *el-Ecvibetü'l-fâzile li'l-es'ileti'l-aşera el-kâmile*, Halep 1964.

Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Ferganî, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî*, Dârü's-Selâm, I-IV, Kâhire 2000.

Mervezî, Ebü Abdullâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ, *İhtilafü'l-'ulemâ* (Thk. Seyyid Subhi es-Samarrâî), Beyrût 1984.

Harald. Motzki, *The origins of Islamic jurisprudence : Meccan fiqh before the classical schools* (Leiden; Boston: Brill, 2002).

Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, I-XXV, Cidde ts.

Özağar, Mehmet Emin, "Fıkıhçı Bakış Açısının Sünneti Anlamaya Etkisi", *Günümüzde Sünnetin Anlaşılması Sempozyumu Bildirileri*, Kurav Yayınları, Bursa 2005.

Özağar, Mehmet Emin, *Hadisi Yeniden Düşünmek*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 1998.

Özkan, Halit, *Hicri İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet Ve Hadisin Yeri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006 (Doktora Tezi)

Polat, Salahattin, "Gaflet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, İstanbul 1996.

Polat, Salahattin, "Galat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, İstanbul 1996.

Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, ts.

Râfiî, Ebü'l-Kâsım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm el-Kazvîni, *el-'Azîz fî Şerhi'l-Vecîz (eş-Şerhu'l-kebîr)*, I-XIII, Beyrût 1997.

Schacht, Joseph, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*, London 1959.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed, *el-Mebsûṭ*, I-XXXI, Beyrût ts.

Subhi, Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, Ankara, 1971.

Süyûtî, Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Câmi'u's-şagîr fî eḥâdişî'l-beşîrî'n-nezîr*, I-II, Beyrût 1981.

Süyûtî, Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbî'n-Nevevî*, Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, I-II, Beyrût 1996.

Şâkir, Ahmed Muhammed, *el-Bâ'îşü'l-ḥaşiş*, Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrût.

Şevkânî, İmam Muhammed b. Ali, *Fevâ'idü'l-mecmû'a fi'l eḥâdişî'l-mevzû'a'*, Beyrût 1987.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, Dârü İhyâi't-türâsi'l-'Arabîyye, I- XXV, Kâhire, ts.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-evsaṭ*, I-X, Riyâd 1995.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed Muhammed, *Şerhu Me'âni'l-âşâr*, I-V, Kâhire ts.

Tirmizî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali el-Hakîm, *el-Menhiyyât*, Kâhire 2002.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer, *ed-Ḍu'âfâü'l-kebîr*, I-IV, Riyâd, 2000.

Yargı, Mehmet Ali, *Hanefî Fıkıh Doktrinde Meşhur Sünnetin Yeri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003 (Doktora Tezi).

Yâsin, Mâhir, *Eşeru ileli'l-ḥadîş fi iḥtilâfi'l-Fukaḥa*, Amman 2000.

Yûsuf Mûsâ, Muhammed, *Târîhu'l-fıkhî'l-İslâmî*, Da'vetün Kaviyyetün li Tecdîdihî bi'r-Rucû'ı li Masâdirihî'l-Ûlâ, Kâhire, 1378-1987.

Yücel, Ahmet, *Hadis İminde Tenkid Terimleri ve İlgili Çalışmalar*, İstanbul 1998.

Zebidî, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı* (Trc. Babanzâde Ahmed Nâim, Kâmil Miras), I-XIII, Ankara 1991.

Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Mîzânu'l-i'tidâl*, (Thk. Ali Muhammed el-Becâv'î), Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, I-VIII, Beyrût ts.

Zeylaî, Cemâlüddîn Abdullâh b. Yusuf, *Naşbü'r-râye li eḥâdîşi'l-Hidâye*, I-V, Cidde ts.